

Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra c. 1315.

Af Poul Rasmussen.

I. JORDEBOGENS HISTORIE

Haandskrift og Udgave.

Aarhusbogen (*Liber Aarhusiensis*) 3: Haandskriftet *Additamenta Fol. 53* i det kongelige Bibliotek (tidligere *E donat. variorum Fol. 53* i Universitetsbiblioteket)¹⁾ indeholdt oprindeligt paa sine første 39 beskrevne Blade en Samling Kopier og enkelte Regester af Breve, saa godt som alle tilhørende Aarhus Domkapitels Arkiv. Derefter fulgte Blad 40—50 Jordebogen over Kannikebordets Gods. I senere Perioder af Kapitlets Historie fortsattes Kopibogen paa Bladene 51 ff., hvorpaa hele Haandskriftet forsynedes med et Register.

I Middelalderen blev Aarhusbogen folieret med Romertal, for Jordebogens Vedkommende af de samme, som har skrevet Registret. Denne Foliering overspringer imidlertid foruden Registret de første 2½ Blade indeholdende *constitutiones capituli* og søger at rette

¹⁾ Aarhusbogen hører til dem af det kgl. Biblioteks Haandskrifter, som for Tiden er evakuerede, hvorfor kun en fotografisk Gengivelse, som er i Aarhus Folkebiblioteks Besiddelse, har kunnet benyttes ved nærværende Afhandlings Affattelse.

den derved fremkomne Uregelmæssighed, at Folieringstallene er anbragt paa Bladenes Bagsider, ved at give Blad 25 hele tre Sider; den egner sig følgelig ikke til Citering.

Aabenbart ved en senere Indbinding er Haandskriftets Læg anbragt i forkert Orden, saaledes at de Blade, hvorpaa den ældste Kopibog er skrevet, blev Bladene Nr. 10—48, medens Jordebogen kom til at bestaa af Bladene Nr. 49—56 og Nr. 6—8^r. I denne Form er Haandskriftet i nyere Tid blevet folieret med Arabertal og denne Gang uden Overspringelser.

Af Jordebogen er de første tre Kapitler, som beskriver Kannikebordets Ejendomme paa Nekselø og Sjælland, skrevet med samme Haand som den ældre Kopibog, de øvrige Afsnit med en næppe meget yngre Haand. Skriften er i begge Tilfælde den ældre gotiske Bogskrift og kan udmærket stamme fra Tiden om ved Aar 1315, da Jordebogens endelige Redaktion aabenbart afsluttedes.

Overskrifterne Folæwik og Molnes er skrevet med samme Haand som selve Teksten, men i de fleste andre Kapitler staar der Plads aaben, hvor det oprindelig maa have været Meningen at anbringe Overskrifter svarende til dem, der findes i den ældste Kopibog. Disse Kapiteloverskrifter blev aldrig skrevet; derimod er der i Margen ud for hvert nyt Afsnit skrevet Navnet paa den behandlede Lokalitet, i de fleste Tilfælde med en sandsynligvis med Hovedtekstens jævnaldrende kursiv Skrift, Scoghsjordt, Tislest og Aarslæff dog med den Haand, som ogsaa har skrevet den sidste Del af Registret rimeligvis engang i Slutningen af det 15de Aarhundrede.

Med kursiv Skrift er der foretaget enkelte Rettelser.

De er dog alle uden større Betydning, naar bortses fra Rettelsen Uby til Aby i Kapitlet om Begtrup¹).

Jordebogen er — sammen med de andre Dele af Aarhusbogen — trykt i *Scriptores Rerum Danicarum* Bind VI S. 423—436, men ikke med tilbørligt Hensyn til nøjagtig Gengivelse (f. Eks. S. 425 Overskriften »Bothorp« skal rettes til »Helug[hnes]«; S. 428 under »Molnes« skal der staa »Tweth«, der er Kapitlets rette Overskrift, hvorimod »Molnes« er fælles Overskrift for de fem følgende Afsnit; S. 432 Elzhøgh skal rettes til Ekhøgh; S. 434 Næsby skal rettes til Lasby; S. 431 Sundfæri skal rettes til Grundfærj)²).

Skrivefejlene og deres Vidnesbyrd.

I det Kapitel af Jordebogen, hvori Tiilst Kirkes Besiddelser beskrives (S. R. D. VI S. 428), benævnes den første Lokalitet, hvor Kirken siges at eje Jord, Kalde-

¹) Se for øvrigt Haandskriftsbeskrivelserne i Repertoriets Arkivoversigt 4de Bind, Side 45, som benytter Romertalsfolieringen, samt Palæografisk Atlas Nr. XXIV, der anvender Arabertalsfolieringen.

²) Ganske vist kan man ikke længere med Sikkerhed sige, at Fejlen skyldes Udgifveren af *Scriptores*, eftersom Begyndelsen af Ordet ved Haandskriftets Indbinding er blevet afskaaret; men i Betragtning af Udgivens mange Unøjagtigheder maa det siges at være højst sandsynligt. Hvad det vigtigste angaar, Rettelsens Rigtighed, saa kan den næppe betvivles. Jordebogen behandler nemlig meget ofte Byer, der ligger hinanden nær, i Rækkefølge (f. Eks. Hedensted, Torup, Lille Dalby, Aarup; Tved, Tillerup, Dejred, Bjødstrup, Begtrup), og da de umiddelbart før og efter »Sundfæri« omtalte Byer, Hinnerup og Ølsted, netop ligger i samme Egn, saa vil det være rimeligt at søge det ikke identificerede »Sundfæri« i disse Byers Nabolag. Under disse Omstændigheder kan imidlertid ingen anden Lokalitet end Grundfær komme i Betragtning. Da der i Grundfær findes en gammel Vandmølle, og Navnet Tinghøj minder om Tilstedeværelsen af et Tingsted i Nærheden af denne By, taler det i øvrigt ogsaa for Rettelsens Rigtighed, at der i »Sundfæri« laa en Mølle, samt at et af Byens Bol hed Tinghet Synderhool.

boc (i *Scriptores* er Navnet fejlagtigt læst Kalæbok), et Navn, der i øvrigt aldrig forekommer, og som det ikke synes let at give nogen fornuftig etymologisk Forklaring paa.

Da b og k og i endnu højere Grad c og t palæografisk kan ligge nær op ad hinanden, og k tilmed er et i Latin saare sjældent forekommende Bogstav, er det imidlertid ikke udelukket, at Kaldeboc er en Skrivefejl for Kaldekot. Dette Navn, der er ret almindeligt (Kollekolle, Kalleko o. s. v.) og let at forklare etymologisk (se Kr. Hald i »Østjydsk Hjemstavns« 1938 S. 17, »Sønderjyske Stednavne« III, 435 og V, 295), har sikker Tilknytning til Tiilstegnen. I Peder Vognsens Testamente omtales saaledes Kaldækot umiddelbart efter Tiilst (*Scriptores* skriver fejlagtigt »Tislæst Kalldækot« i S. f. »Tislæst ■ Kaldækot«)¹⁾ og et Kaldekot maa ligge til Grund for Navnet paa den i Mandtallet 1610 opførte Kolkolgaardt, som er identisk med den nuværende Koldkærgaard, der ligger i Kasted Sogn, men lige op til Tiilsts Sognegrænse (se Kr. Hald l. l.)²⁾.

Saaframt det ovenfor fremsatte Forslag til Rettelse

¹⁾ Det er ganske interessant, at medens Aarhusbogen altsaa har Kaldækot, og »De ældste danske Arkivregistraturer« V, 309, paa Grundlag af det i et Brev fra 1484 meddelte Referat af Testamentet gengiver Navnet som Kollkodt, saa staar der i det Arne-Magnæanske Diplomataries Aftryk af dette Dokument (I, 81), hvis Forlæg er en Papirafskrift, Kaldæbot, altsaa med den samme Fejl (b for k), som rimeligvis findes i Jordebogen.

²⁾ Højest sandsynligt er det ogsaa »Kaldækot«, som har givet Navn til Præbendet Kolkot (S. R. D. VI, 469, Kirkehist. Saml. 3. Rk., Bd. 3, 342, Bd. 5, 325, Kancelliets Brevbøger ²⁴/₃ 1557, ⁹/₉ 1625). Med Sikkerhed kan det dog ikke siges, da Kolkot end ikke i Biskop Ulriks Vedtægtsændringer fra 1427 (S. R. D. VI, 469) anføres blandt Præbendets Besiddelser. Muligvis er det allerede før dette Tidspunkt blevet tillagt Corporis Christi Præbendet, som i det midste ¹⁵/₁ 1679 (Kronens Skøder II, 465) anføres som Ejer af Koldkærgaard i Kasted Sogn.

er rigtigt, maa Kaldeboc være indkommet ved Afskrift foretaget af en Mand, der manglede indgaaende Kendskab til Egnen, og som arbejdede rent mekanisk og uden behørig Kontrol af virkeligt sagkyndige.

Den næste By, Jordebogen anfører, fordi Tiilst Kirke havde Jord i dens Mark, er Bræmestorp. Da der utvivlsomt er Tale om Byen Brendstrup i Tiilst Sogn, og da denne By i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede skrives Brendistorp (S. R. D. VI, 406) og 1392 og 1427 Brenstorp (S. R. D. VI 478 og 469)¹⁾, saa er Bræmestorp utvivlsomt en Skrivefejl for Brændestorp eller snarere Brænnestorp. Fejlen kan skyldes, at et eventuelt Forlæg er blevet læst forkert, men kan dog ogsaa forklares, uden at man forudsætter, at Afskrivning har fundet Sted.

Blandt de Byer, i hvis Engarealer Tiilst Kirke havde Andel, nævner Jordebogen Trhyghæ. Hvis der hermed som almindeligt antaget menes Trige, saa har den Bryde, til hvem Engstykket var forpagtet, og som naturligvis har boet i Tiilst eller Todderup, hvor Hovedparten af hans Jord laa, maattet køre mindst en Mil frem og en Mil tilbage, naar han skulde slaa og bjærge sit Læs Hø i Trige, en ganske urimelig Ordning, eftersom Kannikebordet havde Gaarde i Ølsted, Hinnerup og Grundfør, som ligger lige op til Trige. Hertil kommer, at alle de andre i dette Afsnit omtalte Byer (og Gaarde), nemlig Kolkot, Brendstrup, Hasle, Holmstrup og Todderup, er umiddelbare Naboer til Tiilst, i Forbindelse med hvilken de danner en Kreds, hvor de forskellige Steder følger efter hinanden i nøjagtigt den samme Orden som den, hvori de anføres i Jordebogen.

¹⁾ I Overensstemmelse hermed formoder P. Skautrup og S. Haugstrup Jensen i »Aarhus gennem Tiderne« I, 103, at Stednavnet indeholder et Personnavn Brænnir.

Rimelighed sker Fyldest, og Regelmæssighed bliver tilvejebragt, dersom man i Stedet for Trhyghæ læser Thrvghæ $\circ$: True i Brabrand Sogn. Idet der ses helt bort fra den simple Skrivefejl, Ombytningen af r og h, maa Trhygho for Thrvghæ forklares derved, at v, muligvis med Støtte i Association til Thryghæ, Thrighæ, fejlagtigt er læst som det palæografisk nærstaaende y, og forudsætter en Afskriver, der ikke tænkte over Forholdene eller ikke var fuldt fortrolig med Egnen.

Til Navnet True, som i øvrigt først forekommer 1427 i Formen Thrwæ (S. R. D. VI 469), er der givet to etymologiske Forklaringer, den ene af Kr. Hald (i August F. Schmidts »Brabrand og Aarslev Sognes Historie« I S. 19 og med større Reservation i »Østjydske Hjemstavn« 1938 S. 17), der sætter True i Forbindelse med islandsk Þrúga = Snesko, den anden af P. Skautrup og S. Haugstrup Jensen (i »Aarhus gennem Tiderne« I, S. 95), der antager, at True er sammensat af Kvindenavnet Thrud(æ) og Ordet Høj. Skal Aarhusbogens Trhyghæ rettes til Thrvghæ, kan den sidste Etymologi vist kun opretholdes, saafremt man tør regne med en Udvikling δ til g mellem u og et af au udviklet o eller u (jvnf. den Udvikling $\delta > \text{g}$, som ifølge J. Brøndum-Nielsens »Gammeldansk Grammatik« § 248 b har fundet Sted mellem u-Diftong og vokalsk u).

Om Tiilst Kirke hedder det, stadig i samme Kapitel af Jordebogen: »Habet autem ista ecclesia terras que dicuntur stuuf equibolentes uni bool ■ In quatuor territorijs extra tisælest mark ■ In kaldeboc mark pratum — — in bræmestorp mark terras — — in haslug mark ■ terras — — in holmstorp mark in duobus locis prata — — in trhyghæ mark pratum — — in tobbætorp ■ mark quartam partem totius illius territorij —

— Item in tisælest mark terras — — et omnes iste terre creduntur equipollere uni bool ■ Iestas terras solet habere quidam uillicus et solet dare ■ IX oras annone ■«

Det citerede Stykke kan oversættes som følger: »Denne Kirke har Jorder, der kaldes Stuuf, og som svarer til et Bol. De ligger i fire Omraader foruden i Tisælest Mark; (*nemlig*) i Kaldeboc Mark Eng — — i Bræmestorp Mark Jorder — — i Haslug Mark Jorder — — i Holmstorp Mark Eng paa to Steder — — i Trhyghæ Mark Eng — — i Tobbætorp Mark en Fjerdedel af hele det Omraade — — ligeledes i Tisælest Mark Jorder — —; og alle de Jorder anses for at svare til et Bol. En Bryde plejer at have de Jorder, og han plejer at give ni Øre Korn.«

Stykket kunde ogsaa oversættes anderledes, idet man kan erstatte »nemlig« med »desuden« (og eventuelt »foruden i« med »uden for«); denne Oversættelse er imidlertid ikke den naturlige, og den lader tværtimod Jordebogens Sædvane, det første Bols Jorder helt ubeskrevne, da det er utvivlsomt, at en Bryde, som betalte ni Øre Korn, altsaa netop den Afgift, der skulde erlægges for et Bols Jord i Tiilst (se S. R. D. VI, 427), kun har haft Jorder, der svarede til eet Bol. Besynderligt skulde det ogsaa være, om Kirken i Tiilst havde to Sæt Jordstykker, hvert svarende til netop et Bol.

Paa den anden Side er der ved den første Oversættelse den Brist, at Tallet fire ikke passer paa Antallet af de i det følgende nævnte Besiddelser, og det hvad enten man tager terræ (Jorder) i Betydningen Jordegods overhovedet eller i Betydningen dyrket Jord, Markjord (men ikke Engjord).

Alt taler altsaa for, at Stedet indeholder en Fejl,

selv om det ikke er let at sige, hvorledes der bør rettes.

I det citerede Afsnit af Jordebogen anføres det to Gange, at Tiilst Kirke har Jord svarende til et Bol. Anden Gang denne Oplysning gives, staar der, som man kunde vente, equipollere uni bool, medens der første Gang skrives equibolentes, altsaa med b for p og eet l i Stedet for to¹⁾. Der kan næppe være Tvivl om, at equibolentes er fremkommet ved en Foregribelse af Ordet Bol, der lige saa vel kan skyldes Forfatteren som en Afskriver.

Den foretagne Gennemgang af Fejlene i Kapitlet om Tiilst Kirkes Besiddelser skulde for det første give et Indtryk af Jordebogens Upaalidelighed, for det andet godtgøre, at i alt Fald en Del af disse Fejl hidrører fra Afskrivning, som er foretaget af en Mand, der ikke var fortrolig med Egnen og Kapitlets Ejendomme, og som arbejdede uden Omtanke og uden Kontrol.

Af andre Skrivefejl, der giver yderligere Oplysninger om Jordebogens Tilblivelseshistorie, er der kun Grund til at omtale Lakunen i Afsnittet, der beskriver Kapitelgodset i Nørup (S. R. D. VI 432). Om denne By hedder det, at Kannikebordet der havde tre Ottinger Jord »in quibus possunt (rettet over Linien med kursiv Skrift til *potest*) seminari . . . . marcha annone ■ et ultra ■«. Ordene »et ultra« gør det indlysende, at det ikke er den oprindelige Kildes Forfatter, der har ladet Plads staa aaben i sit Manuskript, fordi han ikke kendte det nøjagtige Tal. Lakunen, der altsaa maa skyldes en Afskriver eller Benytter, som ikke har kunnet læse sit Forlæg, bærer Vidne om svigtende Forbindelse mellem to Stadier i Jordebogens Tilblivelseshistorie.

¹⁾ Snarere va for bo (*Red.*)

Jordebogens Ufuldstændighed.

Tilstedeværelsen af saa mange Fejl, som ikke er rettede, finder muligvis sin Forklaring deri, at Jordebogen ikke er blevet planmæssigt fuldført¹⁾. Som Indicium paa Ufuldstændighed tjener først og fremmest den i Afsnittet om Havreballegaard (S. R. D. VI, 433) givne Meddelelse, ifølge hvilken man vil finde Værdien af (Jorder og²⁾) Skove Syd for Graven, der begrænser Havreballeskov, opført »in Aggistorp« α : i det Afsnit, som handler om Aggistorp. At antage, at der hermed menes det i Kopibogen (S. R. D. VI, 410) givne Skøde paa en Gaard i Aggistorp, vilde baade være unaturligt og stridende mod det Faktum, at Jordebogen taler om (Jorder og) Skove, Skødet kun om Jorder. Henvisningen maa utvivlsomt gælde et Afsnit i Jordebogen, som imidlertid ikke forefindes.

Foruden Gaarden i Aggistorp, der altsaa givetvis tilhørte Kannikebordet paa Tiden for Jordebogens Affattelse, og som derfor burde have været behandlet, findes der en hel Del andet Gods, som efter al Sandsynlighed ogsaa har været i Bordets Besiddelse paa dette Tidspunkt, men som heller ikke er beskrevet. Saaledes havde Kannikerne efter Bisp Ulriks Vedtægtsændringer af $23/8$ 1427 (S. R. D. VI, 468) ikke uvæsentlige Dele af Byerne Aaby (Hasle Herred) og Gellerup³⁾ (Brabrand Sogn, Hasle Herred) samt Kir-

¹⁾ At Dele af Jordebogen skulde være gaaet tabt, kan der ikke blive Tale om, da Teksten fra det ene Blad altid fortsættes naturligt paa det næste, og Jordebogen slutter kun lidt over Midten af et Blads Forside.

²⁾ et cetera maa her ligesom paa Side 431 (*pastura vero est mense et cetera omnis terra illius campi, que silva non est occupata*) betyde ikke »med videre« men »endvidere«.

³⁾ Jvnf. det i Aug. F. Schmidts »Brabrand og Aarslev Sognes Historie« III S. 133 anførte.

ken i Hundslund; af disse Besiddelser er ingen omtalt i Jordebogen, skønt det af Kopibogen fremgaar, at Biskop Skjelm i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede overdrog Kapitlet sit Gods i Aaby (S. R. D. VI, 406), medens det i andre Breve oplyses, at Gellerup 1299 var Kannikernes Enemærke (S. R. D. VI, 400), og at Hundslund Kirke var annekteret dem i 1310 (S. R. D. VI, 413). Bemærkes maa det dog, at Brevene alene om sidstnævnte Besiddelse udtrykkeligt anfører, at den tilhørte det fælles Kannikebord.

En Grund til Afbrydelsen af Arbejdet med Jordebogen vil man kunne finde i de urolige Forhold, der raadede dengang, kulminerende for Jyllands Vedkommende med Bondeoprøret 1313 og de dermed sammenhængende Forfølgelser af Kongens Fjender blandt Stormændene, netop paa den Tid, da disse Partier af Aarhusbogen sandsynligvis var under Udarbejdelse. (Man jævnføre hermed, at der fra c. 1320 til efter 1330 ingen Tilføjelser er gjort til Ribe Oldemoder rimeligvis af samme Grund. — Se O. Nielsens Udgave S. VII).

Efter Aarhusbogen at dømme var Erik Mændved (og hans Formyndere) i det mindste i Begyndelsen af hans Regeringstid Aarhuskannikerne venlig stemt. Saaledes skænkede Kongen 1292 Kapitlet Andel i Toldindtægterne af Norsminde, *exigentibus eorum meritis*, 1289 bekræftede han dets Privilegier, og 1291, 1294, 1297, 1299 udstedte han Beskærmelsesbreve for Kannikerne og deres Gods. Den Paamindelse Brevet vedrørende Havreballeenemærket (S. R. D. VI, 416) giver netop Kongens egne Fæstere om at respektere Kapitlets Ejendomsret saavel som de betydelige Arbejder, som Kapitlets Prokurator, Kantoren Troels, aabenbart paa denne Tid (givetvis efter 1279, sandsynligvis efter 1282 — S. R. D. VI, 425 og 416) lod foretage for at indhegne samme Enemærkes Skov (S. R. D. VI, 433) samt for at sætte Hegn mellem Kongens Besiddelse og Kapitlets

Ornum i Borup¹⁾ (der i øvrigt ogsaa var værnet ved et kongeligt Beskærmelsesbrev — S. R. D. VI, 400), gør det imidlertid øjensynligt, at i alt Fald Kongens Folk har vist Tilbøjelighed til at krænke Grænserne for Kapitlets Ejendomme.

Hvad Forholdet til Kongens Modstandere angaar, saa har Kapitlet ikke været uden sympatisk Forbindelse med de fredløse og deres Slægt, eftersom baade Marsk Stig (²²/₅ 1287, faa Dage før Fredløshedsdommen faldt — S. R. D. VI, 416) og hans Søn Anders Stigsen (¹/₄ 1304 — S. R. D. VI, 417) lovede at respektere Kannikernes Ret til Gods i Skramsholm.

Efter sin Udnævnelse til Ærkebiskop sluttede den tidligere Aarhusbiskop, Esger Juul, sig til Kongens Modstandere og udvirkede ved Conciliet i Vienne en Række mod Kongen rettede Pavebiller, hvorefter Gods, der uretmæssigt var berøvet Kirken, skulde tilbagegives den. Kongen svarede paa denne Udfordring ved at afkræve (flere af) Bisperne en Troskabserklæring og tvang ved Ærkebispens Hjemkomst denne til at indgaa et Forlig paa ret haarde Betingelser.

Som det fremgaar af det S. R. D. VI, 419 gengivne Brev, havde Ærkebispens paa Forhaand faaet Aarhus Domkapitels Tilslutning til alt, hvad han maatte foretage sig paa Conciliet. Hermed falder det godt i Traad, at medens Bisperne i Roskilde (¹⁷/₃ 1313), Viborg (²¹/₃ 1313), Odense (¹²/₅ 1313) og Børglum (⁴/₉ 1313) erklærede Kongen deres Troskab, saa foreligger der ingen saadan Erklæring fra Aarhusbispens, Esger Bondes, Haand²⁾. Heller ikke det Brev (Krarup og Norvin »Acta Processus Litium« S. 360), som alle de andre

1) Ifølge Traps »Danmark« VI S. 682 dannes Sogneskillet mellem Helgenæs og Vistoft Sogne af Diget Dragsmuren, som efter et Sagn er opført af Marsk Stig, medens Trap formoder, at det blot drejer sig om et kgl. Vildtbanehegn af særlig høj Alder. Det skulde vel ikke være en Rest af det Hegn, Kapitlet lod sætte om sit Enemærke i Borup Mark? Derved vilde i det mindste Tidspunktet for Opførelsen komme til at stemme med Sagnets Opgivelser.

2) Naar der heller ikke fra Ribebispens, Overhovedet for det andet danske Stift, hvortil Esger Juul havde været knyttet, er overleveret nogen Troskabserklæring, kan det skyldes Sympati for Ærkebispens og hans Sag, men staar dog vel snarere i Forbindelse med Biskop Kristjernes Død ¹/₈ 1313.

Bisper udstedte 1317, og hvori de tilsagde Kongen deres Støtte i Striden mod Ærkebiskoppen, er tiltraadt af Esger Bonde. Derimod optraadte han ved Forliget mellem Kongen og Ærkebiskoppen af $^{19}/_4$ 1314 (Huitfeldt III, S. 224) som Ærkebispens Garant sammen med Personer som Bisp Niels fra Dorpat, der 1315 maatte have Lejde, før han turde komme til Forhandling med Kongen, Niels Brok, en Søn af den for Landsforræderi dømte Niels Brok, Niels Rane, Rane Jonssens Broder, henrettet som Forræder 1315, og dennes Søn, Jacob Nielsen Rane.

Det maa herefter betegnes som højst sandsynligt, at Forholdet til Kongen efterhaanden var blevet saa spændt, at det gav Kapitlet andet at tænke paa end Jordebogens Afslutning.

Jordebogens Datering.

I det Afsnit, som behandler Kapitlets Gods i Laasby, og som er et af Jordebogens sidste, hedder det, at Biskop Esger erhvervede Gods fra Kirkens Byggefond og skænkede det til Kapitlet c. 1309. Da det af Brevet S. R. D. VI, 414 fremgaar, at Bispen først $^{13}/_{10}$ 1310 kom i Besiddelse af Byggefondets Gods, kan den omhandlede Passus i Jordebogen først være affattet paa saa sent et Tidspunkt, at Begivenhederne i Oktober 1310 kunde henføres til 1309. Jordebogens Affattelse kan følgelig næppe være endelig afsluttet før i 1312.

Det yngste Brev, der er medtaget i den Kopibog, som oprindeligt stod foran Jordebogen, er fra $^{19}/_4$ 1313 (S. R. D. VI, 420), og da Begyndelsen af Jordebogen er skrevet med den samme Haand som Kopibogen, er det usandsynligt, at den er indført i det foreliggende Haandskrift før 1313.

Fra hele det 14de Aarhundrede er der ikke overleveret os noget Brev, som omhandler det i Jordebogen beskrevne Gods, og da Jordebogen er ufuldstændig,

heller ikke noget Brev om ny erhvervede Ejendomme, som man med Sikkerhed kunde forvente behandlede i Jordebogen, saafremt de havde været i Kapitlets Besiddelse, dengang den blev skrevet. Skal man bestemme en terminus ad quem, der har nogen Værdi, maa det derfor ske ad indirekte Vej, gennem en Fastlæggelse af Kopibogens Affattelsestid.

Af de ældste Breve fra Tiden efter $^{10}/_4$ 1313, som er optaget i andre Dele af Aarhusbogen, omhandler Brevene¹⁾ S. R. D. VI, S. 487 (1313), S. 485 (1314), S. 448 (1319) og S. 484 (1319) Gods, der tilskødes Kanniken Broder Degn, og er følgelig først senere (aaenbart 1321 ved hans Indstiftelse af Præbendet Holmstrup [S. R. D. VI, 458—60], 1327, da han skænkede Kapitlet en hel Del Gods [S. R. D. VI, 446], eller 1343 (?), da Peter Jensen og Asger Apesen tilskødte Kapitlet Gods, som de havde arvet efter Broder Degn [S. R. D. VI, 477 Repertoire Bd. I, S. 327]), kommet i Kapitlets Besiddelse. Noget lignende gælder rimeligvis Brevet S. R. D. VI, 497 (1317); dette Brev drejer sig nemlig om Gods i Aagaard, og da Broder Degn 1327 (S. R. D. VI, 446) skænkede Kapitlet en gammel Gaard kaldet Aagaard, er vel ogsaa dette Brev kommet til Kapitlet gennem Broder Degn. Da intet andet Brev fra Tiden $^{10}/_4$ 1313— $^{26}/_4$ 1321 kan komme paa Tale, findes der altsaa ikke fra denne Periode noget Brev, som angaar Kapitlet direkte; men de er alle først senere, sandsynligvis efter de store Gaver 1321, 1327 og 1343 (?), tilgaaet dets Arkiv.

Fra 1321 og de følgende Aar er der derimod bevarret flere Breve stiledte til Kapitlet. Kopibogen maa følgelig være yngre end 1321 (eller for at være helt nøj-

¹⁾ Breve fra Tiden før 1325, som har hørt hjemme i Kapitlets Arkiv, men dog ikke er kopieret i Aarhusbogen, kendes ikke.

agtig $\frac{26}{4}$ 1321) forudsat, at den, saadan som naturligt er, medtager alle Kapitlets Breve, der var i dets Besiddelse, dengang den blev skrevet.

Da der i den yngre Kopibog eller indføjede i Haandskriftet med en yngre Haand findes en hel Del Breve ældre end $\frac{19}{4}$ 1313, kunde det se ud, som om denne Forudsætning ikke holdt Stik. En Gennemgang af disse Breve viser imidlertid, at Brevene S. R. D. VI, S. 447 (1311, 1301), S. 449 (1304, 1295), S. 450 (1295, 1305), S. 451 (1295), S. 481 (1311), S. 483 (1294), S. 487 (1295), S. 488 (1295), S. 489 (1305) har hørt til Broder Degns Arkiv og altsaa først efter $\frac{26}{4}$ 1321 er kommet i Kapitlets Besiddelse, medens intet af Brevene¹⁾ S. 436 (1312), S. 458 (1310), S. 466 (1312), S. 471 (1303) og S. 480 (1306) angaar Kapitlet udelukkende eller i sin Helhed og saaledes ubetinget hørte hjemme i dets Kopibog²⁾. Hvad endelig Brevene S. R. D. VI S. 451 (1289) og S. 482 (1313) angaar, saa findes de begge i den ældre Brevbog, henholdsvis S. R. D. VI, S. 396 og S. 420.

Begyndelsen af Jordebogen (S. R. D. VI, S. 423—425), som er skrevet med samme Haand som den ældste Kopibog³⁾, er altsaa næppe yngre end 1321, og da den resterende Del af Jordebogen naturligt fortsætter de første Kapitler og er skrevet med en Skrift, der meget vel kan være jævnaldrende med den, hvormed de er skrevet, er det heller ikke troligt, at den er væ-

¹⁾ Brevet S. R. D. VI S. 386 (1303) er skrevet med en yngre Skrift i den nedre Marg paa et af den ældste Kopibogs Blade, men maa, som Sammenhængen viser, være dateret forkert. 1303 skal rettes til 1343.

²⁾ At den ældste Kopibog ikke rent principløst afskrev alle Breve i Kapitlets Eje, fremgaar af den S. R. D. VI S. 394 f. meddelte Liste over Pavebreve, som ikke er kopierede.

³⁾ Fænomenet Jordebog i Forbindelse med en Brevbog er velkendt, jvnf. saaledes Codex Esromensis og Ribe Oldemoder.

sentlig yngre. Bemærkes maa det dog, at de med den ældste Haand skrevne Afsnit er temmelig fast afgrænsede fra de øvrige, for saa vidt som de alle og de alene omhandler sjællandsk Jordegods. Ejendommeligt er det ogsaa, at medens Jordebogen i øvrigt altid kalder Gaardsæder (gart- eller garthseti) inquilini, saa benævnes de i de første Kapitler coloni (ellers Betegnelsen for Landboerne); men muligvis skyldes det Forskel paa Fæsteforholdene i Jylland og paa Sjælland.

Hovedresultatet af Undersøgelsen bliver som følger: Den ældste Kopibog er skrevet efter $^{19}/_4$ 1313 og før $^{20}/_4$ 1321, Jordebogens Affattelse er sluttet tidligst i 1312 og næppe senere end $^{20}/_4$ 1321, den er indskrevet efter $^{19}/_4$ 1313 og sandsynligvis ikke meget senere end 1321.

Da der givetvis er større Chancer for, at et Brev fra Tidsrummet 1313—1321 er gaaet tabt i den lange Tid, der hengik, før den yngre Kopibog blev paabegyndt, end i de faa Aar, der kan have ligget mellem Brevets og den ældste Kopibogs Affattelse, saa er det sandsynligt, at Jordebogen er skrevet paa et Tidspunkt, der ligger nærmere ved 1313 end ved 1321.

Jordebogens Kilder.

Den eneste af de Kilder, der kan være Tale om, at Jordebogens Forfatter har benyttet, og som endnu kendes, er de i Aarhusbogen kopierede Breve. Sammenstiller man Brevenes Oplysninger om Kapitelgodsets Historie med Jordebogens, vil man finde, at de ofte stemmer udmærket overens. I en Række Tilfælde har imidlertid Brevene Oplysninger eller Oplysninger i en mere præcis Form, som man naturligt eller ud fra Jordebogens Sædvane maatte vente, den havde be-

nyttet, saafremt de havde været dens Forfatter bekendte. De vigtigste Eksempler herpaa er følgende: Jordebogen S. R. D. VI, 425: Sine Besiddelser i Borup paa Helgenæs erhvervede Kapitlet ved Mageskifte med Niels Knudsen c. 1282, længe før Kong Erik blev dræbt i Finderup — Kopibogen S. 416: Niels Knudsen tilskødede Kapitelbordet alt sit Gods paa Helgenæs Aar 1279; Jordebogen S. 427: Biskop Johannes overdrog c. 1303 Kapitlet Gods i Hedensted. — Kopibogen S. 412: Biskop Johannes gav sin Official det Hverv at tilskøde Kapitlet sit Gods i Hedensted Sogn Aar 1305; Jordebogen S. 427: Kapitlet har i umindelig Tid ejet 3½ Bol i Tiilst — Kopibogen S. 404: Peder Vognsen testamenterede Kannikerne 11 Fjerdings i Tiilst 1203; Jordebogen S. 428: Kapitlet kom i Besiddelse af Tiilst Kirke paa Biskop Ebbes Tid — Kopibogen S. 407: Det var Biskop Ebbe selv, der skænkede Kapitlet Tiilst Kirke; Jordebogen S. 430: Kapitlet besidder hele Kysing Mark — Kopibogen S. 404: Peder Vognsen testamenterede Kapitelbordet Kysing 1203; Jordebogen S. 431: Godset i Ølsted var erhvervet som Bod for et Provst Olaf tilføjet Saar — Kopibogen S. 415: Kapitlet var dog senere gaaet ind paa at yde (nogen) Erstatning for dette Gods¹⁾; Jordebogen S. 433: Kapitlet ejer i Kasted en Brydegaard og tre Landbo-

¹⁾ At Jordebogen, hvis dens Forfatter vidste noget om denne Erstatning, ikke skulde have omtalt den, er lidet troligt, eftersom Kapitlets Ejendomsret derved kun kan sikres yderligere, og Jordebogen netop omhyggeligt anfører de Momenter, som tjener til at gøre Kannikebordets Adkomster uanfægtelige. (Som S. R. D. VI, 425 Fodnote q gør opmærksom paa, fremhæver Jordebogen saaledes, at Mageskiftet med Niels Knudsen fandt Sted længe før Drabet paa Erik Klipping, fordi Niels Knudsen hørte til dem, der 1287 blev dømt fredløse og derfor fik deres Gods konfiskeret.)

gaarde — Kopibogen S. 406: Biskop Ebbe overdrog Kapitlet en Hovedgaard i Kasted; Jordebogen S. 434: Kapitlet ejede en Gaard i Toftehesle — Kopibogen S. 411: Biskop Tyge overdrog 1280 Kannikerne sin Gaard i Toftehesle; Jordebogen S. 434: Biskop Esger erhvervede Gods i Laasby fra Kirkebygningsfondet og overlod det til Kapitlet c. 1309 — Kopibogen S. 414: Biskop Esger tilskødede Kirkebygningsfondet forskellige Ejendomme som Betaling for Gods i Laasby A r 1310; Jordebogen S. 435: Størstedelen af Kapitlets Besiddelser i Aarslev hører til dets ældste Gods — Kopibogen S. 404: Peder Vognsen testamenterede Kannikebordet Aarslev med Mølle og Tilliggender 1203. Har Jordebogens Forfatter overhovedet benyttet Kapitlets Breve, har det altsaa ikke været med Omhu, men snarest saaledes, at han har gennemlæst dem og derpaa arbejdet efter Hukommelsen.

Ligesom Brevene indeholder Oplysninger, der ogsaa hørte hjemme i Jordebogen, men ikke findes der, saaledes meddeler Jordebogen Stof til Kapitelgodsets Besiddelseshistorie, som ikke forefindes i Kopibogen. De vigtigste Eksempler herpaa er følgende: S. R. D. VI S. 425: Specifikationen af de Ejendomme, Kannikerne gav Niels Knudsen i Bytte for hans Gods i Borup; S. 427 Betingelserne for Biskop Johannes' Gave; S. 429 Begtrupgodsets Historie; S. 431 Grundförgodsets Historie; S. 431: En Del af Ølstedgodsets Historie; S. 431: Graaskegodsets Historie¹⁾; S. 432: Egaa- og Vejlbys-

¹⁾ Jordebogens Oplysning beror dog vist paa en Erindringsforskydning; baade S. 424 og S. 432 hedder det nemlig om Gods, som Peder Vognsen testamenterede Kapitlet, at han skænkede det ved Kannikebordets Grundlæggelse (hvilket trods Pavebrevene 1197 og 1198 sikkert er rigtigt nok — se L. Helveg »De danske Domkapitler« S. 7 og Hal Koch »Danmarks Kirke« II S. 104). Før han skrev sit Testamente kan

godsets Historie; S. 434: Hejlskov- og Vester Alling-godsets Historie; S. 434: det meste af Laasbygodsets Historie; S. 435 Surekærgodsets Historie. Det er altsaa utvivlsomt, at de i Kopibogen gengivne Breve ikke har været Jordebogens eneste Kilde til dens Oplysninger om, hvorledes Kapitlets Ejendomme er kommet i dets Besiddelse.

At (noget af) Jordebogens Særstof skulde gaa tilbage til Breve, som var bevarede paa dens Affattelsestid, men ikke længere kendes, er naturligvis ikke udelukket. Man har dog ingen positiv Grund til at antage, at Kopibogen ikke har udtømt det for Haanden værende Stof, eftersom der ikke er overleveret os noget Brev, der givetvis har haft hjemme i Kapitlets Arkiv før Kopibogens Tilblivelse, og som ikke har fundet Optagelse i den (jvnf. ovenfor Side 98). Om to af Jordebogens Særmeddelelser, Beretningerne om Provst Mogens Knudsens Overdragelse af Gods i Vester Alling (S. R. D. VI, S. 434) og om Ærkedegn Løges Køb af Grundfør Mølle (S. R. D. VI, S. 431) gælder det i øvrigt, at de umuligt kan stamme fra Breve, da det om baade Gods og Mølle hedder, at de *menes* at være kommet Kapitlet i Hænde paa den omhandlede Maade.

Derimod er det højst sandsynligt, at en Del af de Meddelelser, som kun Jordebogen giver, stammer fra den mundtlige Tradition og Forfatterens egne Erin-dringer. Den S. R. D. VI, S. 425 meddelte Specifikation af det Gods, Kapitlet gav Niels Knudsen i Bytte for

---

han altsaa ikke have overdraget Bordet Graaske, og at hans Gave skulde være yngre end Testamentet, er lidet troligt (Testamentet er dateret $14/11$ 1203, og Peder Vognsen døde $11/4$ 1204). At Graaske skulde være indbefattet i Drammel-strupgodset, som hørte til de Besiddelser, Peder Vognsen testamenterede Kannikerne, er usandsynligt, dertil ligger de to Lokalteter for langt fra hinanden.

hans Besiddelser i Borup, maa dog hidrøre fra et skriftligt Forlæg, da det skulde være et besynderligt Træf, om nogen kunde huske saa mange spredte Ejendomme (to Gaarde i Urchistorp, to Gaarde i Wulwtorp, en Gaard i Ørshkough og en Gaard i Blekwild), som ikke i over 30 Aar havde været i Kapitlets Eje, end besynderligere paa Baggrund af den Unøjagtighed, der præger saa mange af Jordebogens Opgivelser, deriblandt netop dens Oplysning om Aaret for Mageskiftet med Niels Knudsen (1282 i Stedet for 1279). Ogsaa det, der fortælles S. R. D. VI, S. 431 om Godset i Ølsted, der tilfaldt Kapitlet som Bod for det Saar, Aarhusborgeren Jacob Blærugs Søn tilføjede Provst Olaf, forudsætter rimeligvis en skriftlig Kilde, da det er usandsynligt, at den, der erindrede Boden, som blev betalt for Provst Olaf, ikke ogsaa skulde huske Sagens ejendommelige Udfald, at Kapitlet gik ind paa at yde Jacob Blærugs Enke (nogen) Erstatning for den Jord, hun havde mistet. (At Erstatningen med Forsæt ikke skulde være omtalt, har man som anført ingen Grund til at formode.) Naar man betænker, at Forfatteren ikke ved, at det var Biskop Tyge, der skænkede Kapitlet den store Gaard Toftehesle, skønt Bispens Gave er fra 1280 (se S. R. D. VI, S. 411), kan man heller ikke finde det rimeligt, at der fandtes mundtlig Overlevering om Godset i Vester Alling, som Kapitlet fik overdraget af Provst Mogens Knudsen, sandsynligvis identisk med den 1266 nævnte Aarhuskannik af samme Navn (S. R. D. VIII, S. 148), eller om Købet af Møllen i Grundfør foretaget af Ærkedegn Løge, som omtales 1257, 1263 og 1264 (S. R. D. V, S. 263, *Diplomatarium Danicum* II¹ 379 og 434, jvnf. ogsaa C. A. Christensen i *Historisk Tidsskrift* 10de Rk. Bd. I S. 451 Fodnote 1).

Da det (se Side 102) er udelukket, at de to sidste Meddelelser kan stamme fra nu tabte Breve, og saadannes Eksistens i det hele taget maa betvivles, er det altsaa sandsynligt, at Jordebogens Forfatter har benyttet andre skriftlige Kilder.

S. R. D. VI S. 431 meddeles det, at Kapitlet kom i Besiddelse af sit Gods i Ølsted omkring ved Aar 1280, S. 425 staar der, at Kapitlet ved Mageskifte erhvervede Jord paa Helgenæs omkring ved Aar 1282 (skønt det af Brevet S. 416 fremgaar, at Mageskiftet fandt Sted allerede 1279), og Side 435 fortælles det, at Kapitlets Gods i Laasby er købt omkring ved Aar 1282. Endelig skal det bemærkes, at naar det Side 435 hedder, at en Mand ved Navn Arnfast overlod Kannikebordet »Ugheezbool«¹⁾ i Aarslev omkring ved Aar 1230, saa er det aldeles enestaaende, at Jordebogen omtaler som en Kendsgerning (der staar intet »det menes at«) en Godserhvervelse, som givetvis er ældre end 1270 og ikke er hjemlet i Breve (om Tilfældet Graaske se Side 101), tilmed fra en ukendt og ikke nærmere bestemt Person og med Angivelse af Overdragelsesaaret. Det er derfor højst sandsynligt, at en Afskriver er sprunget over et L, saaledes at der ikke skal læses MCCXXX, men MCCLXXX ɔ: 1280.

Da Jordebogen ud over disse Aarstal kun anfører 1309 (S. R. D. VI, S. 435) og 1303 (S. R. D. VI, S. 427), altsaa kun to og intet, som ligger uden for, hvad der var Mands Minde paa Jordebogens Affattelsestid, saa er det besynderligt, at 1280 og 1282 nævnes saa ofte.

¹⁾ Endelsen —bol var ejendommelig for Bolnavnene, medens Landsbynavnene endte paa —bøl; derfor hedder det i det samme Kapitel Ræthæbøl om den gamle Landsby men Ræthæbol om den Del af denne Bys Mark, som er indlemmet i Aarslev Bymark (der staar ganske vist Ræthæbolæ men —æ er Dativsendelse).

Antager vi imidlertid, at den skriftlige Kilde til Jordebogen, hvis Tilstedeværelse ovenfor er sandsynliggjort, har været en Jordebog dateret 1282¹⁾, saa vilde det være naturligt at erstatte de i denne muligt forekommende Tidsbestemmelser som modo, nuper, abhinc paucos annos o. lgn. med et circa annum MCCLXXXII eller, idet man holdt sig til det runde Tal 1280, med et circa annum MCCLXXX, saaledes at der intet paa-faldende vilde være i disse Tals relativt hyppige Forekomst.

Har der eksisteret en i 1282 affattet Jordebog, hvis Meddelelser om Kannikegodsets Historie stammede dels fra Forfatterens egne Erindringer og den mundtlige Tradition, dels fra et paa en Gennemlæsning af Kapitlets Breve hvilende Kendskab til deres Indhold, saa vilde det være rimeligt at formode, at den indeholdt historiske Oplysninger om Godset i Nekselø, Starreklint, Drammelstrup samt om Tiilst Kirke, som hidrørte fra Bispenses Breve (om Graaske se foran S. 101). Ligeledes vilde det være naturligt, om den paa Grundlag af Forfatterens Erindring eller den mundtlige Tradition havde berettet om Kapitlets Erhvervelse af Gods i Forsing (1271), Borup (1279), Begtrup og Fuglsø (før 1276), Vester Alling (en Kannik Mogens Knudsen nævnes 1266) samt af Halvdelen af Gaarden i Laasby (umiddelbart før 1282) og Møllen i Grundfør (Ærkedegn Løge omtales 1257, 1263, 1264). (For Forsing og til Dels Borups Vedkommende kan dog ogsaa Breve have været Kilde).

¹⁾ Jævnf. Codex Esromensis ed. O. Nielsen Side 264: *Annuales pensiones omnium bonorum monasterij Esromensis patent hic subscriptæ anno domini MCDXC septimo . . .* og Ribe Oldemoder ed. O. Nielsen S. 60 *Anno domini MCC nonagesimo primo in ecclesia Ripensi sunt viginti una prebende . . .*, hvorefter der følger en Liste over Præbenderne og præbendæ communes' Jordegods og Indtægter.

Da det ikke forudsættes, at Brevene er udnyttet systematisk, er det ikke mærkeligt, at meget af det fra dem stammende Stof er gengivet i ufuldstændig og unøjagtig Form, ej heller at Oplysninger om Ky-sing- og Kastedgodsets og i alt væsentligt tillige om Tiilst- og Aarslevgodsets Historie mangler, skønt det fremgaar af Brevene, hvorledes disse Besiddelser kom i Kapitlets Eje.

Hvad Godset i Ølsted angaar, saa vilde en Jordebog fra 1282 kun indeholde en Meddelelse om, at det var overdraget Kannikerne som Bod for det Provst Olaf tilføjede Saar, men naturligvis intet om den 1284 af Kapitlet betalte Erstatning. Heller ikke vilde den omtale Gaarden i Toftchesle, da Kapitlet, saaledes som det fremgaar af Biskop Tyges Gavebrev af 1280, tidligst ved Bispens Død, altsaa 1288, kom i Besiddelse af Gaarden.

Antager man nu, at Jordebogen af c. 1315 er udarbejdet paa Grundlag af en Jordebog fra 1282, saaledes at dennes Meddelelser Godshistorien vedrørende kun er suppleret med det, dens Forfatter selv erindrede eller havde faaet berettet af andre (men ikke med Brevstof), saa maa de ikke altid nøjagtige historiske Oplysninger om Hedensted Kirkes Gods, de øvrige Besiddelser i Hedensted Sogn, Jordegodset i Vejlbj, Egaa, Lystrup¹⁾ (en Sognepræst Lydbert i Aarhus Stift nævnes 1291 i S. R. D. VI, 256) og Surekær samt Toft og Huse i Grundfør og Halvdelen af Gaarden i Laasby henregnes til det nytilkomne Stof.

¹⁾ Det er muligt, at Lydbert overdrog Kapitlet sit Gods før 1282, omvendt er det heller ikke udelukket, at Kapitlet kom i Besiddelse af sine Ejendomme i Vester Alling og Hejlskov efter 1282. Det er imidlertid i denne Forbindelse uden Betydning, om det er den ene eller den anden af de to Jordebogsforfattere, der har husket, hvorledes Kannikerne erhvervede disse Gaarde.

Der er intet paafaldende i, at heller ikke denne Jordebog fortæller noget om Erstatningen, der blev betalt for Godset i Ølsted, eller om Erhvervelsen af Gaarden i Toftehesle, da det kun kan have været et Faatal af Kannikerne, som havde tilhørt Kapitlet i 30 Aar og kunde huske saa gamle Tildragelser.

Den Orden, hvori Jordebogen behandler Kapitlets Gods, synes ved første Betragtning saa temmelig blotet for Princip; fjerner man imidlertid for det første de Afsnit, der beskriver Ejendomme, som ikke var i Kapitlets Besiddelse 1282 (nemlig Afsnittene om Hedensted Kirke, Besiddelser i Hedensted Sogn, Toftehesle, Surekær og sandsynligvis Vejlbj og Egaa), for det andet dem, hvis Oplysninger om Tildragelser yngre end 1282 fylder en halv Side i Haandskriftet eller derover, og som altsaa næppe har kunnet føres à jour ved Marginalindskud i en eventuel Jordebog fra 1282 (nemlig Afsnittene om Borup og Laasby), samt for det tredje alle Afsnit, der omhandler Byer i de to Aarhus-Herreder Hasle og Ning (nemlig Afsnittene om Tiilst, Tiilst Kirke, Vejlbj, Koldt, Havreballe, Stad og Aarslev), bliver Dispositionen som følger: *Uden for Jylland: Nekselø, Starreklint, Forsing, i Jylland: Øster Lisbjærg Herred: Følle, Mols Herred: Tved, Tillerup, Dejred, Bjødstrup, Begtrup, Hads Herred: Kysing, Norsminde, Vester Lisbjærg Herred: Hinnerup, Grundfør, Ølsted. Sønder Djurs Herred: Tirstrup, Graaske, Øksnemølle, Drammelstrup, Nørup, Sønder Hald Herred: Vester Alling, Rousø Herred: Voer.* Denne Fordeling af de enkelte Kapitler, som samler de sjællandske Byer i een Gruppe, de jyske i en anden, hvorpaa de sidste ordnes efter Herreder, der saa igen behandles efter deres Beliggenhed i en indre og derefter en ydre Kreds omkring Aarhus, er ret na-

turlig, i det mindste ikke mere kunstfærdig end f. Eks. den Orden, hvori Kong Valdemars Jordebog anfører Aabosyssels Retskredse (Hald, Galten, Sabro, Lisbjærg, Nørre Djurs, Sønder Djurs, Helgenæs, Mols, Samsø, Hasle, Ning, Hjelmlev, Gern, Hovlbjerg, Framlev, Endelave).

Antager man, at der har eksisteret en i 1282 affattet Jordebog, som havde sine Kapitler anbragt i den omhandlede Rækkefølge, og forudsætter man, at de af dens Blade, hvorpaa Beskrivelser af Kannikebordets Gods i Hasle og Ning Herreder var skrevet, er blevet i det mindste stærkt molesterede, saa vilde det være nærliggende, om den, der c. 1315 paatog sig at skrive Konzeptet til en ny Jordebog, naar det var muligt, nøjedes med at rette i den gamle Jordebog, men i øvrigt skrev de Afsnit, der havde udførlige Rettelser behov, samt dem, som behandlede Godset i Hasle og Ning Herreder, helt om og tilføjede nye Kapitler, der beskrev de efter 1282 erhvervede Besiddelser. Var nu den, der fik det Hverv at renskrive Jordebogen, ukendt med Egnen og Kapitelgodset (hvilket efter det Side 92 anførte er højst sandsynligt), saa kunde det meget vel tænkes, at han, fordi han ikke vidste, hvor de nytilkomne Kapitler rettelig hørte hjemme, har grebet til den Udvej at anbringe dem paa maa og faa ind imellem den ældre Jordebogs Afsnit. I denne Forbindelse er det ogsaa Opmærksomhed værd, at af de Besiddelser, som Jordebogen ikke omtaler, men som der er Grund til at antage, at den skulde have behandlet (jvnf. S. 93f.), er der ingen, hvis Beskrivelse, den ovenfor fremsatte Hypoteses Rigtighed forudsat, skulde overføres direkte fra den gamle Jordebog (Gellerup og Aaby ligger i Hasle Herred, Aggistorp i Ning Her-

red, og Hundslund Kirke blev først annekteret efter 1282).

En Gennemgang af Kapitlets Kopibøger godtgør, at der af Breve ældre end $^{10}/_8$ 1279 er bevaret mange Pavebreve, nogle Kongebreve, et Brev fra en Ærkebisp samt adskillige Breve fra Aarhusbispen, men ikke et eneste fra Personer af lavere Rang, det være sig gejstlige eller verdslige. Da der givetvis til Kapitlet er indgaaet mange Breve fra andre end Paver, Konger og Bisper — f. Eks. Skøder paa det Gods og den Mølle, som henholdsvis Provst Tyge og Ærkedegn Løge erhvervede til Kapitlet — maa man antage, at ikke uvæsentlige Dele af Kapitlets Arkiv er gaaet tabt i Tiden før $^{10}/_8$ 1279.

Den Inddeling i Pavebreve, Kongebreve, Bispebreve og andre Breve, som Kopibogen konsekvent gennemfører, kunde muligvis tages som et Vidnesbyrd om, at Kapitlets Breve var ordnede i tilsvarende Grupper, hvilket vilde gøre det forstaaeligt, at kun Breve fra andre end Paver, Konger og Bisper var gaaet til Grunde.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, saa vilde Tabet af en væsentlig Del af Kapitlets Adkomstbreve gøre det stærkt paakrævet at faa udarbejdet en Jordebog over Kannikebordets Gods, og har Kapitlet mistet sine Breve i 1279, vilde det passe udmærket, om Jordebogen havde foreligget færdig i 1282.

II. JORDEBOGENS MAAL OG MØNT

Om de i Jordebogen benyttede Maale- og Værdienheder findes der indgaaende Oplysninger i den historiske Litteratur, først og fremmest naturligvis i Sv.

Aakjærs for Studiet af den danske Middelalders økonomiske Forhold skelsættende Værker, »Maal, Vægt og Taxter i Danmark« (»Nordisk Kultur«, Bd. XXX, S. 175 ff.) og Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog. (Se i øvrigt den der citerede Litteratur samt Litteraturhenvisningerne i Poul Johs. Jørgensens »Dansk Retshistorie« 1940, S. 188, 259, 278). For enkelte Punkters Vedkommende vil det imidlertid være muligt paa Grundlag af Jordebogens Meddelelser at underbygge Aakjærs og hans Forgængeres Resultater eller at hævde en Opfattelse, som afviger fra deres, men dog er i det mindste Overvejelse værd.

Betydningen af Ordet Korn (annona).

Baade i Aarhusbogen og i mange andre middelalderlige Kilder er det Skik og Brug at opgive, hvor mange Mark, Øre eller Ørtug¹⁾ Korns Udsæd en Gaards Jorder kunde tage, og hvor mange Mark, Øre eller Ørtug Korns Afgift den indbragte. Da nu Byggen og Rugen havde betydelig større Besaaningsevne end Havren og aabenbart allerede i det trettende Aarhundrede var henimod dobbelt saa meget værd (ifølge Skaanske Lov Kap. 226, D. g. L. I, 181 kunde 1 Skæppe Byg i Brandhjælp afløses med 2 Skæpper Havre), saa har de fleste givet den Opfattelse deres Tilslutning, at man allerede i det 14de Aarh. i Aabo- og Sjællandsmaalets Omraader regnede 10 (muligvis dog 12) Skæpper Rug, 12 (muligvis 10) Skæpper Byg, men 20 Skæpper Havre paa en Ørtug (se især Erslev i Valdemarernes Storhedstid S. 11 f. samt Aakjær i Kommentaren S. 474 og med større Reservation i Nordisk Kultur XXX, S. 205). Herved vilde nemlig 1 Ørtug Korn faa samme Værdi

¹⁾ 1 Mark = 8 Øre = 24 Ørtug.

og sandsynligvis noget nær samme Besaaningsevne, hvad enten man ved Korn forstod Rug, Byg eller Havre, saaledes at saavel Afgift som Udsæd vilde være entydigt bestemt, naar de var opgivet i Mark, Øre eller Ørtug Korn. Støtte i de samtidige Kilders Meddelelser synes denne Opfattelse dog ikke at faa. Naar Ribe Oldemoder ofte specificerer Afgifterne (saaledes ed. O. Nielsen S. 66: $\frac{1}{2}$ Mark Byg og 1 Øre Havre, S. 76: 1 Mark Rug, 2 Øre Byg og 1 Øre Havre) kunde det tværtimod snarere tyde paa, at en Ørtug af de forskellige Kornsorter ikke kostede lige meget, og hvad Skæpper Korn i Afgifter o. Ign. angaar (saaledes Diplomatarium Svecanum VI, S. 59: unde solvet VIII solidos cum IV modiis annone . . . . de qua dabuntur quinque solidi cum decem modiis annone, S. R. D. VII, S. 15: tertia curia dat VI modios annone, S. 27: una curia . . . dat II pund et X modios annone, S. 42: dat tria pund et IX modios annone), saa har det været nogle højst ubestemte Størrelser, saafremt en Skæppe Korn kunde være enten en Skæppe Rug eller en Skæppe Byg eller en Skæppe Havre, og en Skæppe Havre var lige saa meget Korn som en Skæppe Rug, men kun kostede halvt saa meget. Endelig vilde det dog være det eneste naturlige at antage, at naar der er noget, der hedder Ørtug Korn, og noget, der hedder Skæpper Korn, saa har 1 Ørtug Korn været paa et bestemt Antal og da rimeligvis 12 eller 10 Skæpper Korn. I saa Fald kan man imidlertid ikke komme uden om Modsætningen mellem 1 Ørtug Korn = 12 eller 10 Skæpper Korn = 12 eller 10 Skæpper Byg, 12 eller 10 Skæpper Rug eller 12 ell. 10 Skæpper Havre og 1 Ørtug Korn = 1 Ørtug Rug, 1 Ørtug Byg eller 1 Ørtug Havre = 10 (eller 12) Skæpper Rug, 12 (eller 10) Skæpper Byg eller 20 Skæpper Havre.

Ifølge Aarhuskapitlets Brevbog (S. R. D. VI, S. 411) skænkede Biskop Tyge 1280 Kannikebordet sin Gaard i Tofthesle med alle dens Tilliggender, dog saaledes at Kapitlet ikke foreløbig kom i Besiddelse af Gaarden, men som Erstatning for de Indkomster, den maatte give, fik anvist $2\frac{1}{2}$ Mark = 20 Øre Havre af Bispens Gaaft i Hasle Herred. Efter Jordebogen (S. R. D. VI, S. 434) var Gaardens samlede Udsæd 12 Øre Korn, og da Udsæden er lig med eller lidt større end Afgiften¹⁾, maa altsaa 12 Øre Korn være lige saa meget eller noget mere værd end 20 Øre Havre. Da Forholdet mellem Priserne paa samme Maal Byg og Havre senere netop var som 20 til 12, og Skaanske Lov (D. gl. L. I, 181) tillægger 1 Skæppe Byg samme Værdi som 2 Skæpper Havre, medens Rugprisen snarere var lidt højere end Bygprisen, saa vil det være naturligt at antage, for det første at en Ørtug Korn i det store og hele i Værdi svarede til en Ørtug Byg (eller en Ørtug Rug), for det andet at der gik lige saa mange Skæpper paa en Ørtug Havre som paa en Ørtug Byg (eller en Ørtug Rug), for det tredje at Havreskæppen var lige saa stor som Byg- og Rugskæppen. Hermed stemmer det udmærket, at den eneste Kilde fra Tiden før 1400, som giver os direkte Oplysninger om Havreørtugens Skæppetal²⁾, nemlig Roskildebogen (S. R. D. VII,

¹⁾ Se C. A. Christensen i Historisk Tidsskrift 10de Rk., Bd I, S. 464 f., hvis Liste kan suppleres med følgende sikre Eksempler: Af hver Øre Korn i Udsæd svares en Afgift paa $\frac{1}{4}$ Øre i Aarup (fordi der intet Hus er der), under $\frac{2}{3}$ Øre i Tillerup + Dejred, $\frac{2}{5}$ Øre i Bjødstrup, $\frac{20}{23}$ Øre i Vejlbj, $\frac{16}{21}$ Øre i Ølsted, $\frac{10}{21}$ Øre i Tirstrup, $\frac{10}{27}$ Øre i Drammelstrup, c. $\frac{8}{9}$ Øre i Egaa, c. $\frac{11}{14}$ Øre i Kasted, $\frac{3}{4}$ Øre i Voer.

²⁾ I Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog S. 474 fortolker Sv. Aakjær Roskildebogens Oplysninger om Afgiften af en Fjerding Jord i Magleby og i Busene saaledes, at 1 Pund Hvede = 10 Skæpper Hvede + 20 Skæpper Havre, og ser deri et Bevis paa, at 1 Pund Korn (= 2 Ørtug Korn) er = 1 Pund Hvede = 20 Skæpper Hvede eller = 1 Pund Havre

S. 21 f.), regner med 10 Skæpper paa Havreørtugen, altsaa snarest færre Skæpper end Bygørtugen rummede.

Svarer en Ørtug Korn i Værdi til en Ørtug Byg (eller Rug), og var en Ørtug Havre maalt i Liter af samme Størrelse som en Ørtug Byg (eller Rug), skønt den hverken i Pris eller i Besaaningsevne¹⁾ kom op paa Højde med dem, saa forudsætter de meget almindelige Afgifts- og Udsædsopgivelser i Korn, at denne Betegnelse enten har været brugt prægnant om Byg og Rug eller en af disse Kornsorter alene²⁾, eller ogsaa har det, man kaldte Korn, været baade Rug, Byg og Havre, men saaledes, at Havren ikke blev en dominerende Part af den samlede Mængde Korn.

At Havren blev holdt nede paa det ønskelige Minimum, kunde naturligvis sikres derigennem, at det blev nøjagtigt fastsat, hvor store Kvotadele af »Kornet«, der skulde være henholdsvis Rug, Byg og Havre. (Skulde f. Eks. hver af de tre Kornsorter udgøre en Tredjedel af Kornet, og antager man, at Priserne paa Rug, Byg og Havre dengang som senere forholdt sig til hinanden som $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{20}$, saa vilde Prisen paa

---

= 40 Skæpper Havre. I saa Fald maa dog 10 Skæpper Hvede have kostet det samme som 20 Skæpper Havre, hvilket er lidet sandsynligt, al den Stund Hveden var ikke to men fire Gange saa dyr som Havren (se »Nordisk Kultur« XXX, S. 245 ff.).

Hvad Sætningen »sicut mensuratur avena« (S. R. D. VII, S. 7) angaar, saa kan den, som Sv. Aakjær (»Nordisk Kultur« XXX, S. 205) gør opmærksom paa, opfattes som et Udtryk for, at Havreskæppen dengang som senere var topmaalt, Rug- og Bygskæppen derimod strøgmaalt.

- 1) Ribe Oldemoder ed. O. Nielsen, S. 104, hedder det, at Kirkens Byggefond i Sneum og Allerup ejede Marker, hvori der kunde saas 13 Ørtug Rug eller Byg. Heraf synes det altsaa at fremgaa, at man ikke regnede med Forskellen i Rugens og Byggens Besaaningsevne.
- 2) Betydningsovergangen fra Korn i Almindelighed til den almindeligst dyrkede Kornsort hører til de hyppigst forekommende (se Kr. Sandfeld »Sprogvidenskab«², S. 118).

1 Ørtug Korn, saafremt 1 Ørtug Byg kostede 2 Ørtug Sølv, blive c. 1,9 Ørtug Sølv, altsaa faktisk Byggens Pris). Da Havren i det mindste i mange Egne af Landet dyrkedes i langt mindre Udstrækning end Rugen og Byggen, vilde noget lignende dog ogsaa kunne opnaas for disse Egnens Vedkommende, saafremt Forholdet mellem de forskellige Kornsorter var det samme i en Ørtug Korn som i Egnens sædvanlige Udsæd.

At de særlige Betegnelser for de enkelte Kornsorter anvendes, hører lige saa lidt som Definitioner af Ordet Kornets Betydning (f. Eks. i Aarhusbogens S. R. D. VI, S. 425; *annone scilicet siliginis*, S. 496: *annone videlicet siliginis et ordeï*) til Sjældenhederne. Ingen af Delene giver dog paalidelige Bidrag til Bestemmelse af, hvad Korn i Almindelighed betyder, da Benyttelsen af Betegnelserne for de enkelte Kornsorter ikke er ensbetydende med, at Ordet Korn ikke kunde have været anvendt i vedkommende Tilfælde, ligesom det i Reglen er umuligt at afgøre, om en Definition angiver Ordets sædvanlige eller en mere speciel Betydning.

Det er næppe nødvendigt at fremhæve, at det ikke med det ovenfor fremførte kan anses for sikkert bevist, at 1 Ørtug Korn ikke var 10 (12) Skæpper Rug, 12 (10) Skæpper Byg eller 20 Skæpper Havre i det 14de Aarhundrede. Hele Spørgsmaalet er imidlertid af underordnet Betydning, da man, hvad enten den ene eller den anden Løsning er den rigtige, ikke vil tage meget fejl ved i Stedet for Mark, Øre, Ørtug Korn at regne med Mark, Øre, Ørtug Byg.

Kornørtugens Skæppetal.

I Valdemarernes Storhedstid S. 10 ff. fremsætter Kr. Erslev i Tilslutning til Paludan-Müller (»Viden-

skabernes Selskabs Skrifter« 5. Rk. hist. phil. Afd., Bd. 4, S. 232 — jvnf. ogsaa Johs. Steenstrup i »Studier over Kong Valdemars Jordebog«, S. 53 og Sv. Aakjær i »Nordisk Kultur« XXX, S. 200) den Teori, at man paa et Tidspunkt, da 1 Skæppe Korn kostede 1 Penning, er gaaet over til at betegne 10 Skæpper Korn som 1 Ørtug Korn, eftersom 10 Penninge udgjorde 1 Ørtug Penge. Da 1 Skæppe Havre kun kostede halvt saa meget som 1 Skæppe Rug, regnede man dog 20 Skæpper Havre paa en Ørtug Havre, ligesom man senere af Hensyn til den (betydeligt mindre) Forskel paa Byggens og Rugens Pris lod Bygørtugen faa 12 Skæpper.

Siden Erslevs Bog udkom i 1898, er vor Viden om de danske Møntforhold blevet betydeligt forøget gennem Udgivelsen af P. Haubergs Undersøgelser (»Videnskabernes Selskabs Skrifter«, 6 Rk. hist. phil. Afd., Bd. 5 — jvnf. ogsaa »Nordisk Kultur«, Bd. XXIX, S. 139 ff.), saaledes at vi nu er paa det rene med, at det kun var i Østdanmark, at 1 Ørtug var paa 10 Penninge, i Jylland var den, bortset fra en Periode i Harald Hens Regeringstid, paa 12 Penninge. Skal Erslevs Teori fastholdes, maa man følgelig regne med, at Møntbetegnelsernes Anvendelse paa Kornmaalet sandsynligvis er overført fra Sjælland enten før eller efter Indførelsen af Bygørtugen paa 12 Skæpper.

Da Erslevs Hypotese altsaa ingenlunde giver saa simpel en Forklaring paa den jyske Ørtugregning, at den er hævet over Tvivl, saa er det en Mulighed, der ikke uden videre kan afvises, at Mark, Øre, Ørtug som Betegnelser for 288, 36 og 12 Skæpper Korn er oprindeligt jyske, opstaaede paa en Tid, da en Skæppe Korn her kostede en Penning ($= \frac{1}{288}$ Mark $= \frac{1}{36}$ Øre $= \frac{1}{12}$ Ørtug Sølv).

Det eneste, der kunde tale herimod, er den Byg-ørtug paa 10 Skæpper = 1 Ribeskæppe eller Tønde, som Ribe Oldemoder¹⁾ synes at forudsætte inden for Aabomaalets Omraade netop i Tiden om ved Aar 1300. De tre Steder, der kan anføres til Bevis for en saadan Ørtugs Forekomst i det 12te og 14de Aarhundrede (Ribe Oldemoder ed. O. Nielsen, S. 61 (2 Gange) og S. 65), angaar imidlertid alle Indkomster af Ballum Kirke og indeholder hver og een (paa S. 61 endog med faa Liniers Mellemrum) en direkte Angivelse af det Antal Ribeskæpper, der gaar paa en Mark, skønt Mark, Øre, Ørtug Byg er i Ribe Oldemoder saare ofte forekommende Størrelser, som man virkelig maa forudsætte, var Datidens Mennesker lige saa vel bekendte som de øvrige ikke omregnede Maaleenheder. Man faar derfor det Indtryk, at det drejer sig om en Mark, der var forskellig fra den i Ribeeegnen almindeligvis benyttede. At det forholder sig saaledes, synes at fremgaa direkte af Ribe Oldemoder, S. 105: 1 Ørtug Jord²⁾ = 4 + 4 + 4 Skæpper Jord, indirekte deraf, at 12 og 6 Skæpper (= henholdsvis 1 og ½ Ørtug efter 12-Skæpperegningen) ikke forekommer i nogen af Ribe Oldemoders Optegnelser, som er ældre end Aar

¹⁾ NB.: Ribe Oldemoder omtaler Ribeskæpper (Tønder) Byg hele 16 Gange; Ribeskæpper (Tønder) Rug eller Korn nævnes derimod aldrig og Ribeskæpper (Tønder) Havre kun een eneste Gang, i en Meddelelse, der stammer fra Slutningen af det 15de Aarh. (O. Nielsens Udgave, S. 114).

²⁾ Da de dyrkede Arealers Størrelse (ganske som i Aarhuskapitlets Jordebog) altid opgives i Mark, Øre, Ørtug Korn Udsæd eller Mark, Øre, Ørtug Udsæd, naar Opgivelserne er skrevet med de to ældste Hænder og synes at angaa en Gaards samlede Tillingende, saa er de i de specificerede Opgivelser benyttede Mark, Øre, Ørtug Jord sandsynligvis Forkortelser for Jord, hvori der kan saas saa og saa mange Mark, Øre, Ørtug Korn. Under alle Omstændigheder forudsætter en Jordørtug paa 12 Skæpper, at mindst een af Kornsorterne, og da snarest Byggen, har haft en Ørtug paa 12 Skæpper.

1400, medens et Jordstykkets Størrelse to Gange opgives til 10 Skæpper og to Gange til 5 Skæpper (= henholdsvis 1 og $\frac{1}{2}$ Ørtug efter 10-Skæpperegningen), den ene Gang endog i Flugt med en Opgivelse i Ørtug (S. 104: Item ibidem terra vnus solidatus, Item in kinninghsakær X modii in vno loco).

Skulde det være sandt, at den jyske Kornørtug oprindelig var paa 12 Skæpper, saa skal Ballum-Bygmarken paa 240 Skæpper muligvis forklares saaledes, at man i Periferien af Aabomaalets Omraade er gaaet den modsatte Vej af den sædvanlige og har givet Marken samme Størrelse som Læsten, der efter Sv. Aakjær Nordisk Kultur XXX, S. 208 ff. sandsynligvis oprindelig har været netop paa 24 lokale Tønder; (man jævnføre hermed, at Byglæsten i det nær ved Ballum liggende Tønder senere var paa 27 lokale Tønder = c. 31 almindelige danske Tønder, hvilket svarer godt til Ballum-Markens sandsynlige Størrelse — 30 almindelige danske Tønder¹).

Da det ovenfor skulde være paavist, at et oprindeligt Skæppetetal for den jyske Kornørtug paa 12 er mindst lige saa sandsynligt som et paa 10, og det i Forbindelse hermed synes godtgjort, at man i den eneste Egn inden for Aabomaalets Omraade, fra hvilken man har Oplysninger om Ørtugens Skæppetetal om ved Aar 1300, i Almindelighed regnede 12 Skæpper paa en Ørtug Korn (eller i det mindste paa en Ørtug af en

¹) Fra det 15de Aarhundrede har vi et utvetydigt Vidnesbyrd om, at Bygmarken almindeligvis var paa 288 Skæpper, i den Randbemærkning: »Nota bene de minori marcha«, som staar ud for »vna marcha videlicet XXIV Ripenses modii ordei de ecclesia balghum« ed. O. Nielsen, S. 65. Jvnf. Rettelsen »II solidi ordei de balghum« til »II modii ordei«, hvor modii rimeligvis er modii Ripenses og Rettelsen altsaa begrundet i det unormale i en Ørtug, der var lige saa stor som en Ribeskæppe (ed. O. Nielsen, S. 88).

af de tre Kornsorter), saa er det vel mest naturligt at antage, at den i Aarhuskapitlets Jordebog forekommende Kornørtug var paa 12 Skæpper, saaledes som Aabomaalets Bygørtug i alt Fald senere hen var det. Den upaatvivlelige Forekomst af en Mark Byg paa 240 Skæpper ikke ret langt fra Ribe saavel som hele Materialets store Spinkelhed gør det dog paakrævet ogsaa at regne med den Mulighed, at en Ørtug Korn var identisk med 10 Skæpper Korn.

Kornskæppens Størrelse.

Af Sv. Aakjærs »Maal, Vægt og Taxter i Danmark« (»Nordisk Kultur« XXX), S. 208 ff., fremgaar det, at Viborgskæppen (Settingsskæppen) og den Skæppe (Tolfmynningsskæppen), der benyttedes i Skaane indtil 1283, og som netop er halvt saa stor som Viborgskæppen, er de eneste danske Skæpper, hvis Oprindelse kan forklares og med Sandsynlighed lægges langt tilbage i Tiden. Den fælles danske »Valdemarsskæppe«, hvis Eksistens Johs. Steenstrup i »Studier over Kong Valdemars Jordebog«, S. 4 og i »Prof. Dr. C. Paludan-Müller og Kong Valdemars Jordebog«, S. 50 f. søger at sandsynliggøre, maa følgelig have været en af disse to og rimeligvis Viborgskæppen, der i Størrelse svarer bedst til de senere benyttede Skæpper, og som, saafremt den har været benyttet ogsaa i Østdanmark, vil kunne forklare det unormalt lille Areal, der i visse Byer paa Sjælland og Falster svarer til en Øre Skyldjord (se nærmere Aakjærs Kommentar til Kong Valdemars Jordebog, S. 299 og 467¹). Da Aaboskæppen kun er ubetydeligt mindre end Viborgskæppen (1 Aabo-

¹) Aakjær regner dog med den lidt mindre Aaboskæppe som »Valdemarsskæppe«.

skæppe = $1 \div \frac{1}{16}$ Viborgskæppe), er det herefter mest naturligt at opfatte Aaboskæppen saavel som Aalborgskæppen (= $1 + \frac{1}{16}$ Viborgskæppe) og Angelboskæppen (= $1 + c. \frac{1}{30}$ Viborgskæppe) som Varianter til Viborgskæppen¹⁾. Saadanne Varianter kan være meget gamle og kan paa Grund af deres ringe Afvigelse fra Normen godt have eksisteret selv paa Tider, da Skæpperne officielt regnedes for lige store i alle Egne af Landet. Som Aakjær »Nordisk Kultur« XXX, S. 203, gør opmærksom paa, tyder Forekomsten af en Ribetønne paa 10 Skæpper c. 1300 ganske som i det 17de Aarhundrede da ogsaa paa, at Aaboskæppen allerede dengang anvendtes i Ribegnen. Under alle Omstændigheder synes Aaboskæppen og den kun lidt større Viborgskæppe²⁾ at være de eneste, der kan komme i Betragtning som Kornmaal benyttet i Aarhuseggen paa Jordebogens Affattelsestid.

Udsædens Art.

For Udnyttelsen af Jordebogens mange Udsædsopgivelser er det en uomgængelig Forudsætning, at man

¹⁾ Hvad den eventuelle Forbindelse mellem Viborg- og Sjællandskæppen angaar, er det muligvis Opmærksomhed værd, at de i flere Henseender bliver stillet ens, hvis man turde gaa ud fra, at Sjællænderne har regnet 10 Skæpper paa Kornørtugen, men Jyderne 12, ganske som Sjællænderne regnede 10, men Jyderne 12 Penninge paa Ørtugen. Under denne Forudsætning vilde nemlig ikke blot en Viborgskæppe = $\frac{2}{15}$ Tønne koste lige saa mange Penninge som en Sjællandskæppe = $\frac{1}{6}$ Tønne; men en Ørtug Korn Viborgmaal = $\frac{24}{15}$ Tønne vilde være bogstavelig talt lige saa stor og koste lige saa mange Ørtug Penge som en Ørtug Korn Sjællandsmaal = $\frac{25}{15}$ Tønne.

²⁾ Jvnf. det af Aakjær l. l., S. 204, fremdragne Brev, som omtaler Settingsskæpper paa Horsenseggen. Maaske skal Brevet dog blot fortolkes som et Vidnesbyrd om, at man ogsaa inden for Aabomaalets Omraade har anvendt en Byskæppe paa seks lokale Skæpper (Settingsskæppe = Sjettedelskæppe).

er paa det rene med, om Udsæden er den aarlige eller den absolutte (o: den Mængde Korn, der kunde saas i hele det dyrkede Areal), hvilket man naturligvis ikke kan være, før i det mindste Opgivelsernes sproglige Indhold er sikkert bestemt.

For at motivere den senere meddelte Oversigt, vil Udsædsopgivelsernes Elementer nedenfor blive gennemgaaet og analyseret med deres Bidrag til Forstaaelsen af Udsædens Art for Øje:

1) Naar Arealerne, hvis Udsæd opgives, er Gaardes hele (eller saa godt som deres hele) Marktilliggende eller de Kvotadele af en Bymark, som benævnes Bol, Fjerdings, Otting, Tolfting, kan man betragte det som givet, at der hvert Aar blev saaet Korn i vedkommende Jordstykke, rimeligvis i noget nær den samme Mængde. De aarlige Udsædsarealers relative Størrelse kan have varieret fra under det halve til hele Omraadet (Alsædsbruget).

2) Var Arealerne derimod Gaardes, Bols, Fjerdings o. s. v. Andele i en enkelt af en Bys Vange, er det højst sandsynligt, at der nogle Aar slet intet saaedes i dem. Hvor meget der blev tilsaaet, naar en Vang dyrkedes, kan ikke siges; senere hen var den ideale Norm den, at en Vang hvilede i nogle Aar og tilsaaedes i hele sin Udstrækning i andre.

3) Endelig kan det være enkelte Agres eller Tofters eller Samlinger af saadannes Udsæd, der opgives; men da Oplysninger af den Art i sig selv er uden større Betydning, og man ikke ud fra dem kan drage Slutninger med Hensyn til Arealerne under 1 og 2, bliver de ikke behandlede i det følgende.

Udsædsopgivelsernes Verballed er enten:

a) seminatur (seminantur), som maa betyde: »Naar

vedkommende Areal besaas, benytter man sædvanligvis eller gennemsnitlig —«,

b) eller potest (possunt) seminari, der enten betyder: »Der kan saas og bliver normalt saaet —« eller »Hvis Arealet udnyttedes, som det burde, kunde der saas —« eller »Hvis hele Arealet tilsaaedes paa een Gang, kunde der saas —«. Tilsvarende Betydninger maa man tillægge Udtrykket »habet terras pro semine« (S. R. D. VI, S. 431 og 434), medens possint (VI 428) og possent (VI 431) seminari kun kan opfattes som hypotetiske (altsaa i de to sidste Betydninger).

Udsædsopgivelserne bestemmes nøjere ved følgende Tilføjelser (bortset fra circa, large o. lgn.):

α) *singulis annis* = »hvert Aar, aarlig«.

β) *alternatis annis* = »hvert andet Aar« (næppe »i nogle Aar«).

γ) *uno anno cum altero computato* = »det ene Aar(s Udsæd) regnet sammen med det andet Aar(s)« eller snarere »det ene Aar(s Udsæd) takseret sammen med (o: sammenholdt med) det andet Aar(s)« [NB.: Denne sidste Betydning har *computare* VI, 427].

δ) *si ex toto arentur* = »hvis hele Arealet pløjedes« eller »hvis hele Arealet var under Plov, dyrkedes«.

ε) *si ex integro arentur* (VI 426) kunde naturligvis som af Steenstrup i »Studier over Kong Valdemars Jordebog«, S. 61, antaget betyde: »Hvis der pløjedes efter Brak«, men har dog snarere samme Betydning som *si ex toto arentur*, der netop staar tilføjet Udsædsopgivelserne i de to foregaaende Kapitler.

ζ) *sed mirica occupavit tertiam partem* = »men Krat (Hede) dækker Tredjedelen«,

si mirica que occupat fere medietatem extermina-

retur = »hvis det Krat (Heden), som dækker næsten det halve Areal, blev ryddet,«

si esset culta, sed major pars est occupata silva et mirica = »hvis den var dyrket; men Skov og Krat (Hede) dækker Størsteparten.«

I. Udsæden opgives altid i Mark, Øre eller Ørtug Korn.

Idet Tallene og Bogstaverne henviser til den ovenfor meddelte Gennemgang af Udsædsopgivelsernes Elementer og en Stjerne anbragt efter et Tal eller Bogstav betegner, at det ved vedkommende Bogstav repræsenterede Element vilde blive overflødig ved en anden Tolkning, saa vil man let kunne overbevise sig om, at i følgende Tilfælde er det den aarlige Udsæd, der opgives, og at denne næppe kan have været identisk med den absolutte:

1 a I (VI 424 Starreklint¹)).

1 a α * I (VI 423 Starreklint, 431 Grundfør, 431 Ølsted, 433 Kasted, 434 Voer).

1 b α * I (VI 423 Nekselø).

1 b α * δ I (VI 425 Helgenæs, rimeligvis 425 Hedensted).

1 b α * ζ I (VI 434 Vester Alling).

1 b β * I (VI 429 Vejlby [naar man regner med Gennemsnittet af de to Opgivelser]).

Den aarlige, eventuelt ogsaa den absolutte Udsæd opgives paa følgende Steder:

1 a I (VI 424 Forsing, 431 Tirstrup, 432 Egaa, 432 Lystrup, 434 Toftehesle).

1 b I (VI 431 Tirstrup¹)).

1 b ζ I (VI 431 Tirstrup¹)).

Endelig opgives enten den aarlige eller den abso-

¹) Man kan slutte sig til disse Udsædsopgivelseres Art ud fra Arten af andre Opgivelser af Udsæden i samme By.

lutte eller baade den aarlige og den absolutte Udsæd nedennævnte Steder:

1 b I (VI 426 Torup, 427 Lille Dalby, 427 Aarup, 427 Tiilst [2 Gange], 428 Følle, 428 Tillerup, 429 Dejred, 429 Bjødstrup, 429 Begtrup, 429 Fuglsø, 430 Hinnerup, 431 Graaske, 432 Drammelstrup, rimeligvis 432 Nørup, 433 Stad, 434 Toftehesle).

1 b γ I (VI 428 Tved).

1 b δ I (VI 432 Drammelstrup).

1 b ϵ I (VI 426 Hedensted).

1 b ζ I (VI 434 Laasby).

2 a I (VI 432 Havreballe [2 Gange]).

2 b I (VI 430 Koldt, 430 Kysing, 435 Aarslev [2 Gange] 436 Surekær).

I Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog S. 481 har Sv. Aakjær udregnet, hvor mange Tdr. Land efter Landmaalingen 1682 der svarede til 1 Ørtug Korns Udsæd. Herefter svarer en Ørtug Udsæd til følgende Antal Tdr. Land, i Starreklint 2,85, Dejred 1,95, Vejlbj 1,96, Hinnerup 3,02, Ølsted 2,77 (idet Ølsted med Henrik Larsen »Aarhus Stifts Aarbøger« 1927, S. 112 er sat til 5 Bol. Gaar man ud fra det Antal Mark Guld, hvortil Ølsted ifølge Præsteindberetningen fra 1661 maa have været regnet [Aakjær l. l., S. 482], faar man dog et lidt mindre Tal), Kasted 3,03, Lystrup 1,53, Vester Alling 1,16, Voer 2,86 (Efter Aarhuskapitlets Jordebog gik der paa et Bol i Hedensted 16 Mark Guld, i Lille Dalby 12, i Tiilst 4, i Begtrup 21, i Vejlbj 8, i Ølsted 6, i Tirstrup 8, i Egaa 8, i Vester Alling 12 og i Voer 15. Det Antal Mark Guld, der gik paa et Bol, var altsaa i Reglen 4 eller et Multiplum af 4, men kunde dog ogsaa være et Multiplum af 3 [Begtrup, Ølsted, Voer] — jvnf. hermed, at Sv. Aakjær i »Nor-

disk Kultur« XXX, S. 234, anfører Bol paa 6, 8, 12 og 3 Mark Guld. Naar Paludan-Müller i »Videnskabernes Selskabs Skrifter«, 5. Rk. hist. phil. Afd., 4. Bd., S. 253, Note 2, og med ham Steenstrup i »Studier over Kong Valdemars Jordebog«, S. 61, og Aakjær her og mange andre Steder i Kommentaren retter Jordebogens »sunt iste terre octava pars totius Woræmark et dimidia marcha auri« til »— et dimidiam marcham auri«, hvorved Bolet i Voer bliver paa 16 Mark Guld, saa er det altsaa meget muligt, at denne Rettelse er rigtig; men absolut nødvendig er den ikke. Derfor er det Areal, som gaar paa 1 Ørtug Udsæd i Voer, opgivet til 2,86 Tdr. Land), Kysing 1,26 (Udsæden sat lig Summen af begge Vanges Udsæd). Havreballe 1,62 (Udsæden sat lig Summen af begge Vanges Udsæd).

Til Aakjærs Liste kan føjes Nekselø 2,19, Torup 2,01 (efter S. R. D. VI, S. 427, saædes der 2 Øre Korn i hver halve Otting, og efter S. 434 havde Byen 8 Ottinger. — Det maa dog bemærkes, at nogle af Opgivelserne S. 427 ikke stemmer overens med det, der meddeles S. 434, samt at den S. 434 omtalte, aabenbart meget lille Knæsted Mark rimeligvis er regnet med til Torup i 1682), Aarup 2,16, Følle 3,33, Koldt 1,44—1,82 (eftersom Kirkestufet tillægges samme Størrelse som den mindste Brydegaard eller slet ikke regnes med; Udsæden er sat lig Summen af begge Vanges Udsæd)¹⁾ og Grundfør 3,33 (Byens Mark Guldtal beregnet paa Grundlag af Præsteindberetningen 1661, der dog forudsætter en Mark Guld, hvis Areal var unormalt stort — se Aakjær l. l., S. 482)²⁾.

¹⁾ Som det fremgaar af det følgende, er der paa Side 429 foran due partes glemt et fere.

²⁾ Ved en Gennemgang af Præsteindberetningerne m. m. og en Behandling af Markbøgerne efter den af Henrik Larsen fundne Metode, vil det være muligt at bestemme Boltallet

Omvendt maa sandsynligvis Lystrup 1,53 udgaa (Tallet 1,53 maa være fremkommet paa Grundlag af en Rettelse, som dog ikke nærmere forklares. Efter Jordebogens Oplysninger var det Areal, der aarligt besaaedes i Lystrup, væsentlig større end hele det dyrkede Areal 1682, saaledes at man faar et aldeles usandsynligt Antal Tdr. Land, nemlig 0,93, pr. Ørtug Udsæd)¹⁾.

Hvad Tirstrup angaar, saa vilde vi efter Jordebogens Meddelelser faa de helt uforstaaelige Tal 7,91 og (hvis Jorden ryddedes for Krat og Hede) 5,15. Da Matriklen af 1688 ikke behandler Nørup og Graaske som særlige Omraader, ligger det imidlertid nær at antage, at de er gaaet op i Nabobyen Tirstrup. Herved bliver Tallene, idet Udsæden i de tre Ottinger i Nørup rimeligvis har været $\frac{1}{2}$ Mark Korn [jvnf. Aakjær l. l., S. 481], henholdsvis 4,56 og 3,49, som vel er store, men ikke ganske meningsløse. Nogen som helst Garanti for deres Rigtighed har vi dog ikke²⁾.

og derigennem Udsæden i endnu flere Byer. Da Rigsarkivet for Tiden ikke udlaaner Arkivalier til Provinsen, har det imidlertid været ugørligt at foretage disse Undersøgelser.

- 1) Spørgsmaalet om Udsæden i Lystrup vil blive behandlet i den Bog om Egaa Sogns Historie, som J. G. Villadsen for Tiden har under Udarbejdelse.
- 2) At identificere Jordebogens Tistorp med Tøstrup i Nørre Dyrs Herred, saaledes som Sv. Aakjær gør i Kommentaren S. 481, er fristende, men kan næppe forsvares. Ifølge Brev af $\frac{18}{9}$ 1336 besad Kapitlet nemlig Gods i Dræmælstorp, Nythorp, Tusthorp samt Møllen Øxømnylnæ og Groskæ Mark og Skov, alt beliggende i Sydær Herred Dywrsø, og da Jordebogen, S. 431 f., umiddelbart efter hinanden omtaler Gods i Tistorp, Groskæ, Øxenmylne, Gods i Dramelstorp og Gods i Nythorp, og der ikke i Sønder Dyrs Herred findes noget Tustrup, saa maa dette Navn, som i Registret til Repertoriet antaget, være fejl for Tiisthorp og betegne samme Lokalitet som Jordebogens Tistorp. Tistorp laa altsaa i Sønder Dyrs Herred og kan ikke være nogen anden By end Tirstrup, Kirkebyen i det Sogn, hvori Drammelstrup, Groske og Nørup ligger (S. R. D. VI, 488 hedder det da ogsaa, at Kapitlet har Jord i Tistorp i Synderherit Dyurs).

Ser vi bort fra Lystrup og Tirstrup, og ordner vi efter Størrelse, faar vi altsaa som følger: Vester Alling 1,16, Kysing 1,26 (naar Udsæden sættes lig Summen af begge Vanges Udsæd), Havreballe 1,62 (naar Udsæden sættes lig Summen af begge Vanges Udsæd), Koldt 1,44—1,82 (naar Udsæden sættes lig Summen af begge Vanges Udsæd), Dejred 1,95, Vejlbj 1,96 (naar der regnes med den gennemsnitlige aarlige Udsæd), Torup 2,01, Aarup 2,16, Nekselø 2,19, Ølsted 2,77, Starreklint 2,85, Voer 2,86, Hinnerup 3,02, Kasted 3,03, Følle 3,33, Grundfjør 3,33. De Byer, hvis Udsæd er den aarlige, men næppe den absolutte, er fremhævet.

I Kommentaren S. 452 f. konstaterer Sv. Aakjær paa Grundlag af mange Erfaringer, at der i Tiden 1250—1680 kun er sket relativt faa og smaa Ændringer i de dyrkede Omraaders Størrelse. Ved en Sammenligning mellem Listens Tal skulde man derfor kunne danne sig et Skøn over Udsædens Art ogsaa i de Tilfælde, hvor denne ikke fremgaar direkte af de benyttede Udtryk.

Da det siden Johs. Steenstrups »Studier over Kong Valdemars Jordebog« har været en af alle knæsat Anskuelse, at Guldvurderingen var foretaget autoritativt paa samme Tid og efter samme Principper, vil imidlertid Udsædens Art ogsaa kunne bestemmes ved en Sammenligning mellem det Antal Øre Korn, som saædes i en Mark Gulds Jord i de forskellige Byer. For at begge Sammenstillinger kan blive foretaget under eet, skal Steenstrups Tabel over Udsæden pr. Mark Gulds Jord (l. l. S. 61) nedenfor meddeles ordnet efter Størrelse og med de Byer fremhævet, hvis Udsæd utvivlsomt er den aarlige. Pr. Mark Guld saas i Surekær 5 Øre Korn (naar Udsæden sættes lig Summen af

begge Vanges Udsæd), i Vester Alling 3,20, i Tiilst 3,00, i Grundfør 2,67, i Tirstrup 2,29 (hvis Krattet [Heden] blev ryddet), i Lille Dalby 2,07, i Hedensted 2,00 (to Gange), i Dejred 2,00, i Voer 2,00 (jvnf. det ovenfor Side 123 anførte), i Ølsted 1,75, i Tved 1,67, i Koldt 1,66 (naar Udsæden sættes lig Summen af begge Vanges Udsæd), i Vejlbj 1,64 (naar der regnes med den gennemsnitlige aarlige Udsæd), i Begtrup 1,52, i Tirstrup 1,50, i Egaa 1,33.

Som det fremgaar af de to Lister, har Udsæden i Vester Alling, Kysing, Havreballe, Surekær og Koldt været unormalt stor (dog er Udsæden pr. Mark Guld ikke særlig stor i Koldt, hvilket skyldes, at 1 Mark Guld i Koldt var usædvanlig lille — se nedenfor S. 130). For Vester Allings Vedkommende er Forklaringen utvivlsomt den, at Udsæden er ansat for høj, fordi Skoven og Krattet, der dækkede en stor Del af Marken, ikke tillod regulære Maalinger. Hvad Kysing, Surekær, Havreballe og Koldt angaar, saa er Summen af de to Vanges Udsæd (Grundlaget for Udregningen) sandsynligvis identisk med disse Byers absolutte Udsæd, da det i det mindste senere var Normen, at en Vang tilsaædes i (saa godt som) hele sin Udstrækning i nogle Aar og hvilede i andre, og Udtrykkene »in — wang possunt seminari«, »in — wang seminatur«, altsaa rimeligvis bestemmer den absolutte Udsæd i vedkommende Vang. Disse Byers Udsæd maa derfor blive relativt større end Udsæden i de andre Byer, saafremt Opgivelserne for deres Vedkommende gælder den aarlige Udsæd, og Markernes Driftsform ikke var Alsædsbrugets. At det virkelig forholder sig saaledes med om ved Halvdelen af Listernes Byer (de, hvis Navne er fremhævet paa Tirstrup og Egaa nær), skulde ovenfor S. 122 være paavist, og at heller

ikke de andre Byers Udsæd er den absolutte, synes at fremgaa af en Sammenligning mellem det Antal Tdr. Land, der gennemsnitlig gaar paa 1 Ørtug Korn's Udsæd i de Byer, hvis Udsæd er den aarlige, men næppe den absolutte, og i de Byer, hvis Udsæd er enten den aarlige eller den absolutte eller baade den aarlige og den absolutte (sc. bortset fra Vester Alling, Kysing, Havreballe og Koldt), nemlig henholdsvis 2,71 og 2,49, samt af en Sammenligning mellem det Antal Øre Korn, der gennemsnitlig saas pr. Mark Guld i de Byer, hvis Udsæd er den aarlige, men næppe den absolutte, i de Byer, hvis Udsæd er den aarlige og muligvis ogsaa den absolutte (Tirstrup og Egaa), og i de Byer, hvis Udsæd er enten den aarlige eller den absolutte eller baade den aarlige og den absolutte (sc. bortset fra Vester Alling, Koldt og Surekær), nemlig henholdsvis 2,01, 1,70 og 2,05. De aabenbart ganske minimale Forskelle paa Udsæden i de forskellige Grupper af Byer lader formode, at samtlige Udsædsopgivelser gælder den aarlige Udsæd, og at denne næppe er identisk med den absolutte.

Saa ofte er Udsædsopgivelsernes Verballed ikke *seminantur* men *possunt seminari*. Er det rigtigt at Udsæden, der opgives, er den aarlige, og skal *possunt* ikke være helt overflødig, maa der altsaa være Tale om den Mængde Korn, der kunde saas hvert Aar, hvis Jorden ikke hvilede længere end nødvendigt, og hele Marken var under Kultur (jvnf. *si ex toto, ex integro arentur, si mirica exterminaretur o. lgn.*). Da Afgiften paa den Tid rimeligvis laa nær op ad den faktiske Udsæd, saa vilde den højeste mulige aarlige Udsæd bestemme det største Udbytte, som en Gaard kunde bringes til at give, og altsaa være af stor Interesse for Kannikerne; vi for vort Vedkommende vilde dog hel-

lere have vidst, hvad man i Virkeligheden saaede hvert Aar i de beskrevne Arealer, eller hvad man kunde have saaet, hvis alt pløjedes paa een Gang¹⁾.

Størrelsen og Værdien af en Mark Gulds Jord.

Som det fremgaar af det Side 123 anførte, kunde det Antal Mark Guld, som gik paa de forskellige Byers Bol, altid deles med 4 eller 3 (dette sidste endda kun i tre Tilfælde og aldrig helt hævet over Tvivl — jvnf. nedenfor Side 130), og selv en By som Koldt, der aabenbart ikke var bolskiftet, var dog delt »in tres partes equales«, hver paa 10, altsaa et lige Antal, Mark Guld. Skønt det derfor er øjensynligt, at Guldvurderingen er blevet tilknyttet de ældre Inddelinger paa en saadan Maade, at 1 Mark Guld næppe nogensinde har været ganske det samme i alle Byer, saa har Johs. Steenstrup i »Studier over Kong Valdemars Jordebog« S. 60 ff. paavist, at Guldvurderingen i det store og hele »er sket efter samme Maalestok og har været kontrolleret fra oven«.

Da Jordebogens Udsædsopgivelser ikke gælder den absolutte Udsæd, er det umuligt direkte at udregne Størrelsen af det Areal, som udgjorde 1 Mark Gulds Jord; derimod er man i Stand til at bestemme dens Størrelse og Værdi i Forhold til den sjællandske Øre Skyldjord, som takket være Sv. Aakjærs og C. A. Christensens indgaaende Undersøgelser henholdsvis i

¹⁾ Sv. Aakjær antager, at Aarhusbogens Udsæd er den absolutte (se saaledes Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog, S. 480). Det fortjener imidlertid at bemærkes, at i hine Tider har Forskellen paa den Mængde Korn, der kunde saas hvert Aar, hvis Jorden blev fuldt udnyttet, og Udsæden i hele det Areal, som faktisk var under Plov, næppe været betydelig (jvnf. hermed, at Jordebogens Udsædsarealer ligger paa mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{3}{4}$ af de dyrkede Arealer 1682).

Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog og i »Historisk Tidsskrift« 10. Rk. Bd. I S. 446 ff. er den af de gamle danske Taksationsenheder, som kendes bedst.

I Byer, som omtales i Jordebogen, svarer 1 Mark Gulds Jord til følgende Antal Tdr. Land efter Landmaalingen 1682 (se Henrik Pedersen »De danske Landbrug 1688«): I Vejlbj 9,7, i Vester Alling 11,1, i Dejred 11,7, i Ølsted 14,53 (Ølsted havde nemlig efter Henrik Larsen, »Aarhus Stifts Aarbøger« 1927 S. 112, fem Bol, og hvert Bol var efter Jordebogen paa 6 Mark Guld)¹⁾, i Voer 17,1 (se S. 123), i Koldt 7,2—9,0 (eftersom Kirkestufet tillægges samme Størrelse som den mindste Brydegaard eller slet ikke regnes med), i Grundfør 26,64 (efter Præsteindberetningerne fra 1661 se Aakjærs Kommentar til Valdemars Jordebog S. 482), i Tirstrup 35,3. Dette sidste Tal er dog uforholdsmæssigt stort, og da meget kunde tale for, at Graaske og Nørup er indlemmet i Tirstrup 1682, og vi ikke ved, hvor mange Mark Guld der fandtes i disse Byer, er det bedst helt at lade Tirstrup ude af Betragtning.

¹⁾ Medens Sv. Aakjær i Kommentaren S. 485 bestemmer det Antal Tdr. Land, der gaar paa 1 Mark Guld i Ølsted, i Overensstemmelse hermed, saa opgiver han S. 481 en Mark Gulds Størrelse til 10,2 Tdr. Land, aabenbart fordi han regner 8 Mark Guld paa Bolet. Selv om Præsteindberetningens Mark Guld paa 11,2 Tdr. Land (l. l. S. 482) forudsætter, at der var 38,9 Mark Guld i Ølsted, hvilket unægtelig taler for, at der oprindeligt har været 40 Mark Guld $\div$ 8 Mark Guld pr. Bol i denne By, saa har man næppe Lov til at regne med en Fejl i Jordebogen, da det er udelukket, at det kan dreje sig om en Skrivefejl, og Bol paa 6 Mark Guld er velkendt (»Nordisk Kultur« XXX, S. 234). Var Bolet i Ølsted virkelig paa 8 Mark Guld, og turde man antage, at Bolet i Begtrup var af dem, der kun bestod af 3 Ottinger (Aakjær l. l., S. 484), og følgelig blev paa $\frac{63}{8} \div 8$ Mark Guld, saa vilde i øvrigt — da det som anført er højst sandsynligt, at Bolet i Voer var paa 16 Mark Guld — samtlige Jordebogens Bol blive paa 4, 8, 12 eller 16 (4 eller et Multiplum af 4) Mark Guld.

Heller ikke de Arealer, som efter Aakjær l. l. S. 481 svarede til 1 Mark Guld i Lystrup, Kasted og Aarslev (14,0; 18,2; 13,4 Tdr. Land), kan man regne med uden Forbehold; disse Tal er nemlig fremkommet derved, at Bolene i disse Byer blev sat til 8 Mark Guld, og udelukket er det ikke, at Bolene havde en anden Størrelse; i det mindste vilde et Bol paa 12 Mark Guld i Kasted give det mere normale Tal 12,1 Tdr. Land pr. Mark Guld.

Ser vi altsaa bort fra Tirstrup, Lystrup, Kasted og Aarslev, gaar der gennemsnitlig 14,1 Tdr. Land paa 1 Mark Gulds Jord (medregnes heller ikke Grundfør, hvis Mark Guld var usædvanlig store, bliver Arealet 12,0 Tdr. Land, tages derimod Lystrup, Kasted og Aarslev med, faar vi 14,4 Tdr. Land pr. Mark Guld), og da Gennemsnittet pr. Øre Skyldjord paa Sjælland er 13,02 Tdr. Land (Aakjær i Kommentaren S. 454), har Arealet af 1 Mark Gulds Jord højst sandsynligt været af samme Størrelse som 1 Øre Skyldjord paa Sjælland. (Se iøvrigt Kommentaren S. 480 ff., hvor ogsaa Mark Guld fra andre Egne af Landet er inddraget i Undersøgelsen.)

Da det ingenlunde er sikkert, at Roskildebogens Udsædsopgivelser ogsaa gælder den aarlige Udsæd, kan en Sammenligning mellem Udsæden i en Mark Gulds Jord og i en Øre Skyldjord ikke benyttes til en Bestemmelse af deres indbyrdes Størrelsesforhold; det skal derfor blot nævnes, at den (højeste mulige) aarlige Udsæd i 1 Mark Gulds Jord er gennemsnitlig 1,95 Øre Korn, hvilket, naar en Ørtug sættes til 12 Aabeskæpper Rug eller Byg, svarer til 8,77 Tdr. Land, medens Udsæden i 1 Øre Skyldjord er 1,88 Øre Korn i Gennemsnit (se Kommentaren til Valdemars Jordebog

Side 454) hvilket, naar en Ørtug sættes til 12 Sjællandskæpper Byg, svarer til 11,3 Tdr. Land.

Ifølge Jordebogen var Afgiften af 1 Mark Gulds Jord i Hedensted 1,50 Øre Korn, i Lille Dalby 2,67 Øre, i Tiilst 2,25 Øre, i Vejlbj 1,28 Øre, i Koldt 0,80 Øre, i Grundfør 2,85 Øre, i Ølsted 1,33 Øre, i Tirstrup 0,71 Øre, i Vester Alling c. 0,93 Øre, i Voer 1,50 Øre, i Egaa c. 1,18 Øre (Bryden i Egaa betalte 8 Øre Korn for Jord til 9 Øre Korn's Udsæd. Heraf laa 3 Mark Gulds Jord med en Udsæd paa 4 Øre Korn i Egaa), i Begtrup 0,87 Øre (Bryden i Begtrup betalte 1 Mark Korn for Jord til 14 Øre Korn's Udsæd. Heraf laa $1\frac{3}{4}$ Mark Gulds Jord med en Udsæd paa 1 Mark Korn i Begtrup), i Dejred c. 0,93 Øre. (Af Kapitlets Jorder i Tillerup og Dejred til 30 Øre Korn's Udsæd betaltes der lidt mere end 14 Øre Korn i Afgift. I de 12 Mark Guld i Dejred kunde der saas 24 Øre Korn, saaledes at Afgiften af dette Jordstykke blev 11,2 Øre Korn.) Vi faar altsaa en Gennemsnitsafgift paa 1,45 Øre Korn af 1 Mark Gulds Jord. Hermed stemmer det udmærket overens, at Jyske Lov III, 12—13 (D. g. L. 2, 378 og 380) sætter en Bonde, som har 1 Mark Gulds Jord, lige med en Fæster, som betaler 8 Ørtug Sølv = c. 1,33 Øre Korn i Afgift.

I Historisk Tidsskrift 10. Rk. Bd. I S. 451 har C. A. Christensen givet en tabellarisk Oversigt over Forholdet mellem Afgift og Kapitalværdi indtil 1330. I denne Tabels første Linie skal dog S. R. D. VI 435 rettes til S. R. D. VI 431, og i den anden Linie skal Kapitalværdien 40 Mark Penge rettes til 140 Mark Penge og Kapitalisationsfaktoren c. 5 til mindst 14, endelig maa Linien S. R. D. VI 447, 1311 . . . udgaa, i det mindste indeholder S. 447 ingen Oplysning om, at Afgiften af de 40 Mark Penges Jord var 6 Øre Sølv.

Omvendt kan Tabellen forøges med følgende Eksempler: S. R. D. VI 401, 412, 426 f., 1299, Kapitalværdi 50 Mark rent Sølv, Afgift 33 Øre Korn, Kapitalisationsfaktor c. 6; Avia Ripensis 101, c. 1320, Kapitalværdi 72 Mark Penge, Afgift 4 Mark Penge, Kapitalisationsfaktor 18; Avia Rip. 103, c. 1320, Kapitalværdi 2 libræ + 12 solidi grossorum Turonensium, Afgift 6 Mark Penge, Kapitalisationsfaktor mindst 13; Avia Rip. 104—105, c. 1320, Kapitalværdi 140 Mark Penge + 16 solidi grossorum Turonensium, Afgift $8\frac{1}{2}$ Ribeskæpper Byg + $3\frac{1}{2}$ Mark Penge, Kapitalisationsfaktor mindst 18. Kapitalisationsfaktoren bliver herefter gennemsnitlig 11,5. Havde nu 1 Mark Korn en Værdi af 2 Mark Sølv, saaledes som C. A. Christensen antager ved Beregningen af Kapitalisationsfaktorerne, har Gennemsnitsprisen for 1 Mark Gulds Jord ligget i Nærheden af $1,45 \times 11,5 \times 2 = 33,35$ Øre Sølv = 4,17 Mark Sølv, altsaa ikke meget under Gennemsnittet af de Priser paa en Øre Skyldjord i Tiden 1259—1330, som C. A. Christensen anfører i sin Tabel I. I. S. 448 f., nemlig 5,3 Mark Sølv.

Paa Grundlag af Jordebogen og Kapitlets Adkomstbreve kan man udregne følgende Priser paa 1 Mark Guld i Tiden før 1330:

(S. R. D. VI 415 og 431) 1284, 10 Mark Penge = 2—2,5 Mark Sølv (hvis Kannikerne betalte fuld Erstatning).

(S. R. D. VI 401, 412, 426 f.) 1299, 2,3 Mark rent Sølv (Jord til 6 Øre Kornes Udsæd i Torup og Aarup sat lig 3 Mark Guld, fordi der baade i Hedensted og i Lille Dalby saedes 2 Øre Korn i 1 Mark Gulds Jord).

(S. R. D. VI 447) før 1311, 20 Mark Penge = 2,5—3 Mark Sølv.

(S. R. D. VI 427) c. 1315, over 30 Mark Penge (næp-

pe over 35 Mark Penge, da det i saa Fald havde været naturligere at sige »næsten 40 Mark Penge«) = 3,5—4,5 Mark Sølv¹⁾.

(S. R. D. VI 429) c. 1315, 16 Mark Penge = 1,6—2 Mark Sølv²⁾.

Da Udsæden i og Afgiften af 1 Mark Gulds Jord i Hedensted var 1,03 og 1,03, i Tiilst 1,53 og 1,55 og i Begtrup 0,78 og 0,60 Gange henholdsvis den gennemsnitlige Udsæd og den gennemsnitlige Afgift, har en normal Mark Gulds Jord vel haft en Værdi af om ved 3 Mark Sølv paa denne Tid, medens Minimumsprisen altsaa har ligget lidt under 2 Mark Sølv.

Som det fremgaar af C. A. Christensens Tabel I. I. S. 448 f. kunde 1 Øre Skyldjord undertiden købes for 3 Mark Sølv, men gennemsnitlig kostede den 5,3 Mark Sølv. Skønt Arealet af 1 Mark Gulds Jord sandsynligvis var af noget lignende Størrelse som Arealet af 1 Øre Skyldjord, vil en saadan Forskel i Prisen ikke synes paafaldende, naar man betænker, at der 1682 i Havreballegaards Amt gik c. $1\frac{1}{3}$ og i Skanderborg Amt $1\frac{2}{3}$ Gange saa mange Tdr. Land paa 1 Td. Hartkorn som paa Sjælland.

¹⁾ Haandskriftets XXX denarios er utvivlsomt en Skrivefejl for XXX marchas denariorum (saaledes ogsaa C. A. Christensen I. I., S. 451, og Aakjær i Kommentaren, Side 480).

²⁾ Quodlibet Tolfting valet XXVIII marchas denariorum unde tenet quodlibet Tolfting marcham auri et tres partes unius marche auri. Rimeligvis har en Skriver sprunget over en foran unde staaende Sætning: et una marcha auri valet XVI marchas denariorum (Med Paludan-Müller »Videnskabsbernes Selskabs Skrifter 5te Rk.« hist. phil. Afd. Bd. 4 S. 250 at antage, at et Jordstykke takseredes til Mark Guld ved Division af Prisen i Mark Penge med 16, kan ikke forsvares, da i saa Fald t. Eks. $\frac{1}{4}$ Bol i Tiilst maatte være ikke 1, men 2 Mark Guld. — At Mark Penge her skulde være en Taksationsenhed, saaledes at vi svarende til Mark Sølv og Mark Gulds Jord ogsaa fik Mark Penges Jord = $\frac{1}{16}$ Mark Gulds Jord, er heller ikke sandsynligt, da noget saadant vilde være ganske enestaaende.)

Var Prisen paa 1 Mark Gulds Jord af almindelig Størrelse og Bonitet kun c. 3 Mark Sølv, maa der ovenfor være regnet med en forkert Afgift eller med en forkert Kapitalisationsfaktor. (Den Afgift paa 8 Ørtug Sølv, som Jydske Lov regner med, og Kapitalisationsfaktoren 10, som C. A. Christensen kommer til ved ikke at medtage de Tilfælde, hvor Ribe Oldemoder forudsætter en usædvanlig høj Kapitalisationsfaktor, vilde give den med Aarhusbogens Priser bedre stemmende Værdi 3,3 Mark Sølv.) De fundne Prisers ringe Antal forbyder dog, at man drager vidtgaaende Slutninger paa Grundlag af dem¹⁾.

Pengenes Kurs.

Overalt i det foregaaende er 1 Mark Penge sat = $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{10}$ Mark Sølv i Tiden 1310—1320, hvilket er den Kurs, som P. Hauberg (»Aarbøger for nord. Oldkyndighed« 1884 S. 217 ff.) har paavist, var gældende i Jylland og paa Sjælland i dette Tidsrum, og som mange af de af C. A. Christensen fremdragne Priser nødvendigvis maa forudsætte.

I Kommentaren S. 473 og S. 480 formoder Sv. Aakjær ganske vist, at bl. a. Aarhuskapitlets Jordebog regnede med skaansk Mønt, der havde bevaret den gamle Kurs 1 Mark Sølv = 5 Mark Penge, men finder dog ingen Støtte for denne Antagelse i Jordebogen

¹⁾ Naar Jord, som var (under) $\frac{1}{2}$ Mark Guld værd, kaldes en Mark Gulds Jord, saa kan det skyldes, at Størrelsen af det Areal, som skulde benævnes en Mark Gulds Jord, er fastlagt paa Grundlag af Forholdene til andre Tider og i Landets frugtbareste Egne; men sandsynligt er det dog ogsaa, at Guldtaksationen er foretaget med Benyttelse af den teoretiske Kapitalisationsfaktor 24 (Erslev »Valdemarernes Storhedstid« S. 41 f., Aakjær i »Nordisk Kultur« XXX S. 231 og mange andre Steder).

selv. Af S. R. D. VI S. 431 fremgaar det nemlig, at 14 Øre Korn kostede 40 Mark Penge, hvilket, eftersom 1 Øre Korn altid havde en Værdi af 2—2¼ Øre Sølv (se C. A. Christensen i »Hist. Tidsskrift« 10. Rk. Bd. I S. 463 og Sv. Aakjær i »Nordisk Kultur« XXX S. 242) giver en Kurs paa 1 Mark Sølv = c. 10 Mark Penge. Ligeledes maa den Afgift paa 20 Mark Penge, som Bryden i Forsing betalte af Jord til 10 Øre Korns Udsæd, saavel som den Indtægt paa 20 Mark Penge, som Kapitlet havde af Jord paa Nekselø til 1 Mark Korns Udsæd, forudsætte en Kurs paa 1 Mark Sølv = 8—10 Mark Penge, da Afgiften kunde være mindre men aldrig mere værd end Udsæden (se foran Side 112)¹⁾.

Ny og gammel Guldvurdering.

S. R. D. VI 426 hedder det, at Kannikebordet i Hedensted har XVIII marchas auri secundum antiquam estimationem, og S. 427 meddeles det, at 3½ Bol i Tiilst secundum antiquam estimationem in terris valent XIII marchas auri. Da Sv. Aakjær i »Nordisk Kultur« XXX S. 235 og mange andre Steder har fremsat den Formodning, at secundum antiquam æstimationem ikke karakteriserede Guldvurderingen i Almindelighed som en gammel Taksation, men betegnede en gammel Guldvurdering, efter hvilken et Jordstykke,

¹⁾ Naar det halve af Kapitlets Gaard i Laasby kostede det samme 1309, som hele Gaarden havde kostet 1282, da Kursen var 1 Mark Sølv = 4—5 Mark Penge, taler dette ogsaa for en Kurs 1 Mark Sølv = 8—10 Mark Penge 1309. Større Vægt kan der dog ikke lægges herpaa, da det udtrykkelig siges, at Gaarden var blevet betydelig forbedret i den mellemiggende Tid. Heller ikke ud fra Afgiften af Godset i Starreklint lader Kursen sig beregne, da det ikke er den Afgift, som betaltes paa Jordebogens Affattelsestid, men en, som solebat solvi.

som ved den nye Guldvurdering takseredes til 1 Mark Guld, kun var ansat til $\frac{3}{8}$ Mark Guld, saa kunde man tænke sig, at Jordebogen muligvis opererede med Mark Guld efter begge Vurderinger. Som det fremgaar af Tabellerne Side 127 og Side 132 laa Udsæden pr. Mark Guld i Hedensted nær ved den gennemsnitlige, medens Udsæden og Afgiften pr. Mark Guld i Tiilst var op mod $1\frac{1}{2}$ Gange, men altsaa langt fra $2\frac{2}{3}$ Gange saa stor som den gennemsnitlige Udsæd og den gennemsnitlige Afgift. Det er derfor mest sandsynligt, at hvis der overhovedet har fundet to Guldvurderinger Sted, er de i Jordebogen omhandlede Byer og Gaarde takserede efter den samme Vurdering, og da altsaa den gamle.
